TİKA

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

TÜRKSOY

KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ

AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE ACADEMY

Yeni Balkan

UKDA SEMPOZYUM

Prof. Dr. A. HALÛK DURSUN ANISINA

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

DİL-TARİH-COĞRAFYA

6-8 ARALIK 2019

Tam Metin Kitabı
Full Text Book

The Green Park Hotel
Çukurambar/ANKARA

www.ukdasempozyum.com

Prof. Dr. A. Halûk DURSUN anısına

ULUSLARARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
DİL – TARİH – COĞRAFYA

6-8 ARALIK 2019

Editör
Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK

Ankara, 2019

Prof. Dr. A. Halûk DURSUN anısına
ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
DİL – TARİH – COĞRAFYA
6-8 ARALIK 2019
ANKARA

Editör

Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları ASOS yayınlarına aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

ISBN : 978-605-7736-48-2

Baskı : 1

Yayınevi : ASOS Yayınevi

Prof. Dr. A. Halûk DURSUN anısına

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
DİL – TARİH – COĞRAFYA

6-8 ARALIK 2019

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANLARI

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan V.

Prof. Dr. Refik TURAN
Türk Tarih Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Türk Dil Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. A. Haluk ÖZEN
Hacettepe Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR
Kapadokya Üniversitesi Rektörü

Doç. Dr. Mustafa AYDIN
İstanbul Aydın Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI
TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı

BİLİM VE DANIŞMA KURULU /
SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Günşen (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Oktay (Kiril Metodi Üniversitesi-Makedonya)

Prof. Dr. Ali Göçer (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Fuat Arıcı (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Demir (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Dinçay Köksal (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Edina Solak (Zenitsa Üniversitesi-Bosna-Hersek)

Prof. Dr. Emrah Şenel (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan Boz (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Fadıl Hoca (Vizyon Üniversitesi-Makedonya)

Prof. Dr. Fahri Temizyürek (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih Kirişçioğlu (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferruh Ağca (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Fırat Purtaş (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Funda Toprak (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin Aytaş (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülay Mirzaoğlu (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülin Öğüt Eker (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Güray Kırpık (Gazi Üniversitesi/TTK Başkan Yardımcısı)

Prof. Dr. H. Haluk Erdem (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice Şirin (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Tellioğlu (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan Kalenderoğlu (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Lindita Xhanari Latifi (Tiran Üniversitesi-Arnavutluk)

Prof. Dr. Lokman Turan (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut Çelik (Gotse Delçev Üniversitesi- Makedonya)

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Güçlü (Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Gümüş (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Günay (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Öcal Oğuz (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Serhat Yılmaz (Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Şahingöz (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin Ekici (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin Özarslan (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin Yaman (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Muammer Nurlu (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Çiftçi (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Yıldız (Ahmet Yesevi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Argunşah (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Kurt (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Öner (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Nazım İbrahim (Aziz Kiril Metodi Üniversitesi-Makedonya)

Prof. Dr. Nebi Özdemir (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Necati Demir (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nezir Temur (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimetullah Hafız (Kosova Priştina Üniversitesi-Emekli)

Prof. Dr. Numan Aruç (MANU Makedonya Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Nurettin Demir (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Olcay Kandemir (Sağlık Bilimleri üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Karatay (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Özkan (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Rıfat Kütük (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sevim Nilay Işıksalan (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Suat Ungan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Süer Eker (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Tazegül Demir Atalay (Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Yıldıray Özbek (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Hamzaoğlu (Makedonya)

Prof. Dr. Zeki Kaymaz (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdülmecid Nuredin (Vizyon Üniversitesi- Makedonya)

Doç. Dr. Ahmet Akkaya (Adıyaman Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Demir (Başkent Üniversitesi)

Doç. Dr. Bahadır Gücüyeter (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Başak Uysal (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Burul Sagınbayeva (Manas Üniversitesi)

Doç. Dr. Bülent Özkan (Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Cihan Özdemir (Yunus Emre Enstitüsü - Bakü Müd.)

Doç. Dr. Deniz Melanlıoğlu (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Ergin Jable (Hasan Priştina Üniversitesi-Kosova)

Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülnur Aydın (Adnan Menderese Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemalettin Deniz (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Lokman Tanrıkulu (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Kara (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Mensur Nuredin (Vizyon Üniversitesi- Makedonya)

Doç. Dr. Mesut Gün (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammed Eyyüp Sallabaş (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Kemal Şahbaz (Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Nazife Burcu Takıl (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Nuran Malta (Hasan Priştina Üniversitesi-Kosova)

Doç. Dr. Ömer Tuğrul Kara (Çukurova Üniversitesi)

Doç. Dr. Salim Pilav (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Sedat Balyemez (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Ülker Şen (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yılmaz Yeşil (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf Doğan (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf Uyar (Gazi Üniversitesi)

Dr. Ahmet Saçkesen (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Dr. Arzu Çevik (Bartın Üniversitesi)

Dr. Ayhan Bulut (Cumhuriyet Üniversitesi)

Dr. Bekir Kayabaşı (Adıyaman Üniversitesi)

Dr. Bihruz Bicbabai (Allamah Tabatabai Üniversitesi-İran)

Dr. Burak Tüfekçioğlu (Çukurova Üniversitesi)

Dr. Emrah Boylu (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Dr. Erol Barın (Gazi Üniversitesi)

Dr. Fatih Kana (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. H. Çiğdem Yıldırım (Başkent Üniversitesi)

Dr. Hıfzı Toz (Akdeniz Üniversitesi)

Dr. Latif İltar (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Mehmet Ali Bahar (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Dr. Najibullah Akbari (Kabil Üniversitesi-Afganistan)

Dr. Nuray Kayadibi (Kırıkkale Üniversitesi)

Dr. Onur Akçakaya (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Özlem BAYRAK Cömert (Gazi Üniversitesi)

Dr. Rafet Aydın (Mehmet Akif Üniversitesi)

Dr. Umut Başar (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Ümit Polat (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Dr. Zeki Gürel (Gazi Üniversitesi)

KONGRE BAŞKANI / PRESIDENTS OF CONGRESS

Prof. Dr. Fahri Temizyürek UKDA Başkanı

KONGRE DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Fahri Temizyürek	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldıray Özbek	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Eyyüp Sallabaş	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Akkaya	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Erol Barın	Gazi Üniversitesi
Murtaza Sulooca	Yeni Balkan Gazetesi

Sekretarya

Dr. Umut BAŞAR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Gülçin BALAT	Hacettepe Üniversitesi
Arş. Gör. Emine AKYÜZ	Ankara Üniversitesi
İdris BÜYÜKKURT	Ankara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD..... i
TAM METİN KİTABI FULLTEXTS.....ix
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE AKTİF ÖĞRENME TEKNİKLERİ VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ 1
YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ŞARKILAR: NİL KARAİBRAHİMGİL'İN ''İYİ Kİ'' ŞARKISININ ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ 12
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR AKTARIMI: YEDİ İKLİM TÜRKÇE ÖĞRETİM SETİ C1 SEVİYESİ KİTABI ÖRNEĞİ 20
VLADİMİR JABOTİNSKY: TÜRKLER, OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ AZINLIKLAR VE TÜRKÇE 29
MEMLUK KIPÇAK SÖZLÜK VE GRAMERLERİNDE TÜRKMENCE OLARAK KAYDEDİLEN SÖZCÜKLERDEN ÇAĞDAŞ OĞUZ LEHÇELERİNE ANLAM DEĞİŞMELERİ 37
TÜRKÜLERİN "POPÜLER MÜZİK" HALİ 49
BİR YOLCULUK SERÜVENİ: VESÎLETÜ'N-NECÂT 58
FETHALİ KAÇAR'IN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN MOĞOLCA VEYA TÜRKÇE-MOĞOLCA ORTAK VE BENZER SÖZCÜKLER ÜZERİNE 71
SAFEVİ İDARESİNDE HINUSLU KABİLESİ 95
TÜRKÇE ÖĞRENEN POLONYALI ÖĞRENCİLERİN KONUŞMA KAYGILARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 104
ÇORUM OSMANCIKLI HALK ŞAİRİ ÂŞIK ALİ ACIK'IN MİRAÇNAMESİ 119
KUZEY MAKEDONYA LEKTÜR-OKUMA KİTAPLARI LİSTESİNDE YER ALAN TÜRKİYELİ YAZARLAR VE KİTAPLARI 136
GELENEK VE MODERNİZM BAĞLAMINDA SARI TRAKTÖR ROMANINDAKİ 'TRAKTÖR' SİMGESİ 165
TÜRKÇEDEN OSMANLICAYA CEP KILAVUZU'NDA EYLEMLER: TÜRETKENLİK ÜZERİNE BİR İNCELEME 171
TÜRKİYE'DE EĞİTİM ALAN YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN KÜLTÜRLENMESİ VE ADAPTASYONU ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA 179
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE GÖSTERGEBİLİMİ "BEDEN DİLİ" 193
KLÂSİK ŞERHLERİN METODOLOJİSİ 197
NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÇOCUK ÖYKÜLERİNİN DUYARLIK EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 225
YÖN (İSTİKAMET) BİLDİREN EKLERİN HAREZM TÜRKÇESİNDEKİ TEZAHÜRÜ 236
ORTAOKUL TÜRKÇE DERSLERİNDE DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ NASIL YAPILMALI? 244

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE DİNLEME VE KONUŞMA BECERİLERİNİN KAZANDIRILMASINA YÖNELİK MATERYAL GELİŞTİRME 252

MASAL ANLATIMININ ÖĞRENCİLERİN HAYAL GÜCÜNÜ GELİŞTİRME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 268

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN TEMEL SEVİYEDEKİ BOSNA HERSEKLİ ÖĞRENCİLERİN YAZMA PROBLEMLERİ 274

ÇİZGİ FİLMLERİN ÇOCUKLARIN HAYATLARINDAKİ YERİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ..... 287

FORMASYON ÖĞRENCİLERİNİN ETİK KAVRAMIYLA İLGİLİ METAFORİK ALGILARI 297

TEKNOPEDAGOJİNİN TÜRKÇE EĞİTİMİNE YANSIMASI..... 307

EĞİTİM TARİHİ İÇİNDE BİR OKUL TASARIMI KİNDER GARTEN: ÇOCUKLAR BAHÇESİ 334

ÖZEL AMAÇLI TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KAYNAK YETERSİZLİĞİ 343

KARİZMATİK OTORİTE OLARAK KÖL TEGİN VE BİLGE KAĞAN 346

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDE TERİM YAPMA YÖNTEMLERİ 355

KORKUNÇ YILLAR VE *YURDUNU KAYBEDEN ADAM* ROMANLARINDA KÜLTÜREL BELLEK METAFORU: HAFIZA MEKÂN 362

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN AKADEMİK OKUMA(C2) KİTAPLARINDA KELİME ÖĞRETİMİ: GAZİ ÜNİVERSİTESİ TÖMER ÖRNEĞİ 380

TÜRK VE FARS EDEBİYATININ TİYATRO TÜRÜNDE ORTAK KÜLTÜR ÖGESİ OLARAK ŞEHNÂME'NİN DAHHÂK ÖRNEĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ 398

ELEKTRONİK KÜLTÜR BAĞLAMINDA ANLATI 409

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE GAZİ ÜNİVERSİTESİ A1 SEVİYESİ DERS KİTABI DİNLEME BÖLÜMÜNÜN İÇERİK ANALİZİ 415

TÜRK DÜNYASINDAKİ DAMGALARDA ORTAK ÖZELLİKLER 430

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARINDAKİ SÖZ SANATLARIYLA İLGİLİ SORULAR VE ETKİNLİKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 441

KOSOVA'DA TÜRK VARLIĞI VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS..... 459

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ TÜRKİYE YETERLİLİKLER ÇERÇEVESİNDE (TYÇ) BELİRTİLEN YETKİNLİKLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ 468

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ EĞİTİM TEKNOLOJİSİ YETERLİLİKLERİNE SOSYAL BEĞENİRLİĞİN ETKİSİ..... 482

TAM METİN KİTABI FULLTEXTS

KLÂSİK ŞERHLERİN METODOLOJİSİ

Mustafa Yasin BAŞÇETİN
Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, mybascetin@ybu.edu.tr

Özet

Klâsik şerhlerde, metinleri daha anlaşılır kılmak amacıyla, şârihlerin bilgi ve kabiliyetleri oranında farklı izah yöntem ve uygulamaları görülür. Farsça klâsik şâirlerin şiirlerine yazılan şerhlere bakıldığında, bu metinlerde filolojik izahların ağırlıkta olduğu görülür. Bu tür şerhlerde, öncelikle kaynak metin verilir. Daha sonra ise, kelimelerin ek-kök, dil bilgisi izahları yapılarak farklı kaynaklardan alıntılarla yorumlamalar ve metinde yer alan telmihlerin izahı yapılır. Bununla birlikte, klâsik şerhlerde genel olarak benimsenmiş bir tertip düzeni vardır. Buna göre; besmele, hamdele ve salvele bölümlerini, eserin şerh sebebinin ifâde edildiği "sebeb-i teşrîh" bölümü takip eder. Daha sonra ise, şerh edilen kaynak beyitler yazılır ve ardından şerh metni verilir. Klâsik şerh metinlerinin izah kısımlarında, genellikle beyitler mısralara ve kelimelere ayrılarak alınmaktadır. Bu nedenle, ilk aşamada kelime ve dil bilgisi açıklamaları yapılır. Birçok klâsik şerhte şârihler, metinde geçen kelimelerin veznini belirtip farklı anlamlarını izah etmişlerdir. Bazı şârihler, kelimenin Arapça, Farsça ve Türkçedeki anlamlarını aktarırken hadîs başta olmak üzere akâid, astronomi, belâgat, coğrafya, dil bilgisi, felsefe, fıkıh, hadîs, inşâ, kelâm, lügât, mantık, siyâset, tarih, tasavvuf, tefsîr, tezkire, tıp, gibi farklı alanlarda yazılmış kitaplardan; dîvânlar, mesnevîler ve bazı mensur edebî metinlere kadar birçok farklı eserden kaynak gösterilerek şerhe dayanak oluşturulur. Öte yandan beyitte yer alan manâya göre menkıbeler, hikâyeler ve tarihî olaylar nakledilir. Yine şerh edilen beyitteki anlama benzer başka bir şâirin *Dîvânı*'ndan örnekler verildiği de görülmektedir. Metinle alâkalı veya alâkasız çok geniş malumat ve izahattan sonra, kaynak metin farklı bir dilde yazılmışsa şârih, "mahsûl-ı beyt", "mahsûl manâ", "takdîr-i manâ" vs. ifâdelerle beyti Türkçe olarak anlamlandırır. Çalışmada klâsik Farsça Eserlere yazılan şerhler bağlamında tespit edilen şerh yöntemleri örnekler üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvân Edebiyatı, Klâsik İran Edebiyatı, Klâsik Şerhler, Metodoloji.

METHODOLOGY OF CLASSICAL COMMENTARY TEXTS

Abstract

Different explanatory methods and applications are seen in proportion to the knowledge and abilities of the commentaries in order to make the texts more comprehensible, in the classical commentaries. When we look at the commentaries written in the poems of Persian classical poets, it is seen that the philological explanations are predominant in these texts. In such comments, source text is given first. Then, suffix-root, grammatical explanations of the words are made and interpretations with quotations from different sources and explanations of the suggestions in the text are made. However, in classical commentaries there is a generally adopted layout. According to this; besmele, hamdele and salvele sections, the reason for the commentary of the work is expressed in the "reason of commentary" section is followed. After that, couplets are written from the commented source text and commentary text is given after the couplets. In the explanatory parts of the classical commentary texts, couplets are often dealt with by verse verses and words. Therefore, in the first stage, word and grammar explanations are made. In many classical commentaries, the commentaries stated the meter and the different meanings of the words in the text. Some commentaries, while transferring the meanings of the word in Arabic, Persian and Turkish. books written in fields such as construction; diwan, Mesnevî and some prose literary texts from the reference to many different works are based on the commentary is formed. On the other hand, according to the meaning in the couplet, the narratives, stories and historical events are conveyed. It is also seen that another poet who is similar to the meaning in the commented couplet is given examples from the Diwan. If the source text

is written in a different language after a very wide information and explanation related to the text, the word, “result of couplet ”, “result meaning”, “eventuality of meaning” etc. patterns, makes the meaning of couplets in Turkish. In this study, the commentary methods determined in the context of commentaries written in Classical Persian Works will be examined through examples.
Keywords: Diwan Literature, Classical Iranian Literature, Classical Commentaries, Methodology.

Giriş

Arapçada “ح ر ش” sülasi kökünden, fâili: şârih, cem’i: şürûh olup (Ahterî, 2009:926) Batı’da “commentary” kelimesiyle karşılanan, “şerh”e sözlüklerde, “açma, ayırma, yarma, genişletme, parçalara ayırma” gibi anlamlar verilmiştir (Nâcî: 497; Sâmî, 2007: 773; Redhouse, 2009: 458; Devellioğlu, 1999: 991). Kelime anlamının ötesinde, bir edebiyat terimi olarak bizi asıl ilgilendiren manâlarına dâir şu bilgiler yer alır: “Bir eseri izah, beyân ve tefsîr etmek için söylenilen sözler, bir kitabın ibâresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap; müşkil, şüpheli ve gizli sözlerini ortaya çıkarmak; Bir şeyin gizli ve anlaşılması zor olan inceliklerini izah ve tefsir için söylenilen sözler ve bu amaçla yazılan eserler; metnin sırlarını, inceliklerini açıklama ve yorumlamak; bir eserin zorluklarını açıklamak, beyân etmek (Nâcî, 2006: 497; Ahterî, 2009: 926; Devellioğlu, 1999: 991; Redhouse, 2009: 458). Bu klâsikleşmiş tanımlamalardan anlaşılacağı üzere şerh, daha iyi anladığını iddia edenlerin daha iyi anlatma çabasıdır, denilebilir. Özetle şerhte bir anlama ve anlatma durumu söz konusudur.

Genel anlamda yapısal olarak mufassal ve mücmel olarak ikiye ayırabileceğimiz klâsik şerhlerde her ne kadar benzer uygulamalar ve yöntemler kullanılmış olsa da her şârihin kendi tarz, anlayış ve üslûbuna; muhâtabın seviyesi, şârihin konumu ve amaca göre farklı metotlar kullandığı görülür. Bu metotlar, şârihin, metni açıklarken kullanmış olduğu anlatım ve çözümleme teknikleridir.

Klâsik şerhlerin önemli bir kısmını oluşturan Farsça klâsiklere yazılan şerhlere bakıldığında, Mevlânâ (ö. 672/1273), Feridüddîn Attâr (ö. 618/1221), Abdurrahman Mollâ Câmî (ö. 898/1492), Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390 [?]) gibi şâirlerin yanı sıra, Sâ'ib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676 [?]), Şevket-i Buhârî (ö. 1111/1700) ve Urfî-i Şirâzî (ö. 999/1591) gibi Sebk-i Hindî şâirlerinin şiirlerine Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1197/1783), Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639), Adnî Receb Dede (ö. 1688), Ebubekir Nusret Efendi (ö. 1208/1793), Hâcîbî (ö. 1240/1824), Hakim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1184/1770), Himmetzâde Abdî (ö. 1122/1710), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631), Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532), Mehmed Esad Dede (1843-1911), Mehmed Murâd Nakşibendî (1788-1848), Mehmed Şâkir Efendi (ö. 1860), Müstakimzâde Süleymân Efendi (ö. 1202/1788), Neşâtî Ahmed Dede (ö. 1085/1674), Rodosîzâde Muhammed Efendi (ö. 1113/1701), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660), Sûdî Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]), Sürûrî Efendi (ö. 969/1562), Şem'î Efendi (ö. 1011/1602-1603 [?]), Şeyh Mehmet La'lî Fenâyî (ö. 1701), Murtazâ Trabzonî Efendi (ö. ?) önemli şârihler tarafından şerhler yazılmıştır. Şerh metinlerinde, şârihler, metinleri daha anlaşılır kılmak için, bilgi ve kabiliyetleri çerçevesinde, farklı izah yöntem ve uygulamaları geliştirmişlerdir. Klâsik şerh metinlerindeki yöntemlere ilişkin Tunca Kortantamer, “Bu metinlerde filolojik izahların ağırlıkta olduğu görülür. Bu tür şerhlerde, öncelikle kaynak metin verilir. Daha sonra ise, kelimelerin ek kök vs. dil bilgisi izahları yapılır. Farklı kaynaklardan alıntılarla fikirler desteklenir. Metinde yer alan telmihlerin izahı yapılır.” ifâdeleriyle, klâsik şerh metinlerinin metodolojik yapısını kısaca özetler (Kortantamer, 1994: 2-3). Bununla birlikte, klâsik şerhlerde genel olarak benimsenmiş bir tertip düzeni vardır. Bu düzene göre, besmele, hamdele ve salvele bölümlerini, eserin şerh sebebinin ifâde edildiği “sebeb-i teşrîh” bölümü takip eder. Daha sonra ise, şerh edilen kaynak metinden beyitler yazılır; altında şerh metni yer alır. Klâsik şerh metinlerinin izah kısımlarında, genellikle beyitler mısralara ve kelimelere tecziye edilerek ele alınır. Bu nedenle, ilk aşamada kelime ve dil bilgisi açıklamaları yapılmaktadır. Birçok klâsik şerhte, metinde geçen kelimelerin vezni belirtilip farklı anlamları izah

edilmiştir. Bazı şerhlerde, kelimelerin Arapça, Farsça ve Türkçedeki karşılıkları aktarılırken çeşitli sözlüklerden kaynak gösterilmiştir. Kur'ân ve hadîs başta olmak üzere tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm, akâid, tasavvuf, felsefe, mantık, tıp, astronomi, coğrafya, tarih, tezkire, siyaset, dil bilgisi, lügât, belâgat, inşâ gibi alanlarda yazılmış kitaplardan; Dîvân, Mesnevî ve bazı mensur edebî metinlere kadar birçok kitaptan kaynak gösterilerek şerh metni delillendirilir (Dağlar, 2007: 294-95). Şerhlerde çok sık kullanılan, çeşitli manzum-mensur eserlerden dayanak göstermeye dayalı bu yönteme, "istişhâd" da denilmektedir. Ayrıca beyitte yer alan manâya göre menkıbeler, hikâyeler ve tarihî olaylar nakledilir. Yine şerh edilen beyitteki anlama benzer başka bir şâirin *Dîvânı*'ndan örnekler verildiği de görülmektedir. Son olarak bazı şerhlerde çok geniş malumat ve izahattan sonra, kaynak metin farklı bir dilde yazılmışsa, şârih, *"bendeye lâzım olan budur ki", "bunda hisse budur ki", "bunda tenbîh budur ki", "hâsılı manâ budur ki", "mahsûl manâ", "mahsûl-ı beyt", "mana budur ki", "netice-i kelâm budur ki", "pes âkile lâzım olan budur ki", "pes mâlûm oldu ki", "pes mübtedî ve mukallide lâzımdır ki","sâlike lâzımdır ki", "takdîr-i manâ", "tenbîh eyler ki", "zübde-i kelâm"* vs. ifâdelerle, beyti Türkçe olarak tercüme eder.

Klâsik şerhler bazı hususlarda modern şerhlerden ayrılmaktadır. Klâsik dönemde yazılan şerh eserleri ile XX. asırdan sonra yazılmaya başlanan şerhlerin en önemli farklarından biri, şerhin amacıdır. Özellikle Cumhuriyet Devri'nden sonra Osmanlı Türkçesi ile yeni nesiller arasında oluşan kopukluk, modern şerhlerin amacını da etkilemiştir. Ayrıca, modern hayatla birlikte sosyal hayatta meydana gelen değişimler, kültürel kopuşu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, modern şerhlere bakıldığında, şerhlerin dilsel ve kültürel birleşmeyi de sağlamaya çalıştıkları görülür. Ayrıca bazı modern şerhlerdeki şiiri beyit beyit şerh etmek yerine bir bütün olarak ele alan "bütüncül yaklaşım"ı klâsik şiire uygulamak, pek mümkün değildir. Klâsik şiirde beyit bütünlüğü esasken, Sebk-i Hindî örneğinde olduğu gibi şiirin, birbirinden bağımsız beyitlerden oluştuğu hatta bütünlüğün mısraya kadar indirgendiği görülmektedir. Bu sebeple her şiire tam anlamda genelleyici ve tek bir bakış açısı ile değil, farklı yöntemlerle bakmak gerekmektedir. Bu yönüyle şârihlerin şiirin yazıldığı dönemin sosyo-kültürel hayatına olan hâkimiyeti ve aynı zamanda şâir olan şârihlerin şiire bakış açıları ve yorumlamalarının ve kullandıkları metotların açıkça görülebilmesi açısından klâsik şiir şerhleri son derece önemlidir.

Çalışmada Farsça klâsik eserlere yazılmış olan;

1. Ebubekir Nusret Efendi'nin *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhi*
2. Hâcîbî'nin (Hacı Sâlih-zâde) *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*'sı
3. Hakim Seyyid Mehmed Efendi'nin *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'i
4. İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı
5. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si
6. Mehmed murâd Nakşibendî'nin *Mâ-Hazâr* adlı Pend-nâme Şerhi
7. Mehmed murâd Nakşibendî'nin *Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket*'i
8. Muhammed Esad Dede'nin *Mesnevî Şerhi*
9. Muhammed murâd Nakşibendî *Hülâsatü'ş-Şürûh* isimli *Mesnevî* şerhi
10. Salih bin Yusuf bin *Mustafa Şerh-i Dîvânçe-i Firişte*'si
11. Sarı Abdullah'ın *Şerh-i Mesnevî Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si
12. Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hafız*'ı
13. Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Gülistân*'ı
14. Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Bostân*'ı
15. Sürûrî'nin *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'i
16. Sürûrî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı

17. Şem'î Şem'ullâh'ın *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı
18. Şem'î Şem'ullâh'ın *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı
19. Şem'î Şem'ullâh'ın *Şerh-i Mantıku't-Tayr*'ı
20. Şem'î Şem'ullâh'ın *Mesnevî* Şerhi
21. Şem'î Şem'ullâh'ın *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî*'si
22. Şem'î Şem'ullâh *Şerh-i Pend-nâme*'si
23. Tellizade Vehbî'nin *Urfî-i Şirâzî Dîvânı Şerhi*
24. Yunus Edip'in *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'i

bağlamında on altı temel şerh metodu tespit edilmiştir. Belirlenen metotlar şu şekildedir:

1. Belâgat-Retorik İzahları

Klâsik şerhlerde belâgat ve retoriğe dâir izahlara rastlanmaktadır. Yeri geldikçe vezin, kafiye, nazım şekli, edebî sanatlar vb. gibi metinde örneği bulunan konularla ilgili bazı kısa edebiyat bilgileri verilerek okuyuculara bu örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Bu kısımları aşağıdaki başlıklar içerisinde incelemek mümkündür.

1.1.Kafiye İzahları

Kafiye ile ilgili olarak şerhlerde farklı değerlendirmeler ve açıklamalar yapılmaktadır. Kafiyeye dâir bilgilendirme amaçlı teorik izahların yanı sıra farklı okunuşları olan bazı kelimelerin kafiyeden dolayı tercih edilen okunuşları ifâde edilmiştir:

- *"Dimişk feth-i mîmle fasîhdür. Lîkin bunda kâfiyeden ötri kesr-i mîm'le okınur."* (Verim, 2014: 30)
- *"Malûm ola ki kavâfîde vâki olan elfâzun harf-i ahîr-i asliyyesine revî ıstılâh iderler ve mâ-kablinde harf-i sahîh-i sâkine harf-i kayd derler. Ol da on harfe mahsûsdur -ki birisi nûndur-ki pes mâdâm ki harf-i revî sâkindür, kaydun mâ-kablinde olan hareketün ihtilâfı câiz degüldür. Ammâ revî harf vasl gelmek sebebiyle müteharrik olsa ihtilâf câizdür."* (Yılmaz, 2009: 241).

1.2.Vezin İzahları

Bazı şerhlerde yeri geldikçe vezinle ilgili değerlendirmelerde bulunulmuş ve bazı aruz terimleri ismen zikredilmiş bazen de mısraların vezne uyması için yapılan uzunluk-kısalık, ses düşmesi, hareke durumları gibi uygulamalar gösterilmiştir.

- *"Lutf bunda tâ'nun zammesi ile okunmak gerek* ***vezn için****."* (Verim, 2014: 32).
- *"Nebvedeşde bâ sakindür* ***vezin içündür****."* (Keyik, 2001: 120).
- *"Bu nazm bu* ***bahr-i kâmilün üçünci arûz [ve] darbındandur****. Yanî arûz ve darbı mücezzevdür. Yanî her mısrâı iki mütefâilün gelür. İllâ dördünci mısrâun evveli muzmer gelür, yanî müstefilün"* (Yılmaz, 2009: 239).

1.3.Edebî Sanatlara dâir İzahlar

Şerhin önemli noktalarından birini teşkil eden edebî sanat izahları, kaynak beyitlerde yer alan sanatların izahları ve bu izahlardan hareketle bazen ismen bazen de terim olarak edebî sanata dair yapılan açıklamalar şeklindedir. Bunun yanı sıra şârihler beyitlerde yer alan sanat unsurları arasındaki ilişkileri de ortaya koymuşlardır. Öte yandan metinlerde yer alan edebî sanat izahlarından anlaşıldığı üzere klâsik dönemde edebî sanatların tanımı net değildir. Örneğin beyitte geçen kapalı istiâre örneğine birçok yerde kinaye denilmiştir.

- *"****San'at-ı tarsî*** *odur ki mısra-ı sânînün kelimâtı mısra-ı evvelün kelimâtına münasib ola."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 49).
- *"Surh ile bakf siyeh ile âyet hoşdur. Surh vakfe göredür. Siyeh âyete göredür.* ***Leff ü neşr-i gayr-ı müretteb*** *tarîki ile."* (Çınarcı, 2011: 84).

- *"Gül açılmakdan ve gonce bozulmakdan **kinâyedür**."* (Yılmaz, 2004: 50).
- *"Bu beytde güzel **îhâm u teşbîh** vardır."* (Kızılltaş, 2019: 44).

1.4.Nazım Şekillerine dâir İzahlar

Klâsik şerhlerde kaynak metnin nazım şekillerinin isimlendirilmesi hususunda yer yer açıklamada bulunulduğu görülür. Aşağıdaki örneklerde rubâî ve müzeyyel gazel hakkında beyitlerin şerhi esnasında bilgi verilmiştir.

- *"Bu beytde gam ve hem ictimâ-ı lafzdan hâlî degül. Zîrâ Arabîde hemm mîm-i müşeddedle gam manâsınadur. Malûm ola ki **bu iki beytün ictimâından bir rubâî** hâsıl olur."* (Yılmaz, 2009: 242)
- *"Ya'ni murâd, şâhun asrını ve zamânını medhdür ve bu asl gazel, zımnındaki bir kimesneyi medh ideler. Ol gazele **gazel-i müzeyyel** dirler ve memduhı olan Şâh Ekber'dür ki beyân ider."* (Gözitok, 2017: 111).

2.Bilinen Kelime ve Mefhumların İzahı veya Okuyucuya Bırakılan Şerh

Klâsik şerhlerde daha önce açıklanan, herkes tarafından bilinen veya yapılan izahın yeterli görüldüğü kelime, ibâre, durum ve mefhumlar izah edilmeyip *"erbâbına malûmdur", "marûftur", "meşhûrdur", "zikri mürûr itmişdür", "ehline ma'lûmdur", "defa'âtile zikri mürûr itmişdür", "bunca izahat ehl-i ukûle kâfîdür"* gibi ifâdelerle bunların zaten bilindiği veya daha önce açıklandığı vurgulanarak tekrar açıklama yoluna gidilmediği görülür.

- *"Şîrînin şüretin taşdan çıkarmışdır, Ferhâd nice tîşeye başında yer vermesin. Ya'nî himmet-i merdâne ile mahbûbunun nakşını taşdan izhâr eden muayyen şâdına baş üzre yer vermek çok degildir. **Kıssa-i Ferhâd cümlenin malûmudur**."* (Ünlü, 2001: 182).
- *"Mezâd Arabîdür ki **meşhûrdur**."* (Dağlar, 2009: 104)
- *"Zîrâ nev-'arûsı mevcgâh-ı hûna çekegeldükleri **cümleye âşikâr bir keyfiyetdür**."* (Başçetin, 2019: 77).

Aşağıda yer alan örneklerde gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra bundan kıyas eyle, denilmek suretiyle şerhin devamı okuyucunun muhayyilesine bırakılmış ve metin üzerine düşünmesi sağlanmıştır:

- *"Vâveylâ bizlere ki bu sıfatla muttasıf olan mahbûb bizümle ceng itmek tablın urdı. **Var başımuza gelen ahvâli bundan kıyâs eyle.**"* (Gözitok, 2017: 96).
- *"Ezdâd, zıdd'uŋ cem'idür. Meselâ âteş ile bârûd ve kar ile güneş ve hâk ile bâd ve ecel ile sıhhat ve zehr ile şeker **ve kîs aleyhi'l-bevâkî**."* (Başçetin, 2019: 116).

3.Dayanak Gösterme (İstişhâd)

Şerh metinlerinde yapılan açıklamalar farklı yöntemlerle delillendirilmiştir. Bu amaçla kelime açıklamalarında âyetlerden, hadîslerden, şiirlerden ve çeşitli lügâtlerden istifâde edilmiştir. Genellikle kelime izahları için sözlüklerin kaynak olarak gösterildiği görülür. Bu uygulama okuyucunun anlayamadığı düşünülen kelimelerde yapılmaktadır.

3.1.Lügâtler

Şerhlerde, kelimelerin lügât anlamları verilirken birçok lügâte müracaat edildiği görülür. Farsça, Arapça ve Türkçe lügâtler kelime anlamları ve farkları için kaynak olarak kullanılmıştır. Bazen çeviriden önce bazen de çeviriden sonra, açıklanmasının daha yararlı olacağını düşünülen kelimelerin, Türkçe anlamını lügâtler kaynak gösterilmek suretiyle verilmiştir.

- *"Nüdemâ: Zâhir budur ki bunda nüdemâ ola, musâhibler manâsına ola ammâ **lügâtlerde** bu cem bulunmadı. Belki "nedîm" bâde musâhibine dimişler ve cem'i nuddâm gelür kesr-i nûnla dimişler."* (Yılmaz, 2009: 255).

- *"Kem-bâz **lügât-ı Farisîde** oyunda üstâd olmayana dirler. Mâh kem-bâzîliginden senün ile hûbluk nerdüni oynadı."* (Çınarcı, 2011: 92).

Aşağıda yer alan örneklerde *Bahrü'l-Garâyib, Lügât-ı Şâhidî, Lügat-ı Nîmetullâh gibi* lügât isimleri zikredilerek dayanak gösterilmiştir:

- *"Engilyun İncil'dür. Müşkilât-ı Mesnevî nakli ile ammâ **Bahrü'l-Garâyib**'de tersâlar içinde bir muteber kitâbdur diyu beyân olınmışdur."* (Dağlar, 2009:132).
- *"Zîrâ kalb hazine-i Allâh'dır; velâkin mugaffel olmamagla bir şeyi yok gibi görünüyor. Niteki **Şâhidî** merhum **lügâtında** buyurmuşdur."* (Aktan, 2008: 139)
- *"Be-dest bâş tîz ol manâsına istimâldur. Egerçi **Nimetullah lügâtında** vâki olmışdur."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 67).

3.2.Manzum Unsurlar

Klâsik şerhlerde muteber şâirlerin veya meşhûr anonimleşmiş manzum ifâdelerin şerhe dayanak olarak kullanıldığı da görülür. Şerh edilen eserlerin Farsça olması sebebiyle istişhâd kaynaklarının çoğu Fars edebiyatındandır. Bu alıntılamalarda nadiren kaynak belirtilmiştir.

- *"Ruk'a-yı ta'vîz'den murâd kağıd pâresidür ki dermân içün anda âyât-ı kerîmeden yâ ed'iyeden yâ tılısmâtdan ba'zı nesne yazılmış ola egerçi ba'zı mahalde hamâyil manâsına hem gelür niteki **Bustân'un** bu beytinde vâkidür **beyt:***

  Ger endîşe bâşed zi-hasmet gezend

  Be-ta'vîz-i ihsân zebâneş bübend

  Eğer düşmanın ziyanından korkuyorsan, ihsan muskasıyla onun dilini bağla." (Şahin, 2012: 55).

- *"Hîç hîç bunda ziyâde makbûl manâsınadur ve **Gülistân'un** bu beytinde zemm içündür. **Beyt**:*

  În şikem bî-hüner-i hîç hîç

  ***Sabr ne-dâred ki bisâz u hîç**"* (Dağlar, 2009: 131).

- *"Yâ'ni insân-ı kâmil olmadım demekdir. Zîrâ kemâl, mebde u me'âdını ve bu âleme gelince menâzil ü merâtibini sülûk ile reyü'l-ayn görmek ve müşâhade etmekdir ve bilmeyen insân-ı kâmil degildir. Niteki **Hazret-i Mısrî** kuddisesırruhu buyurur. **Beyt** :*

  Kanden gelür yolun senin yâ kande varur menzilin

  ***Nerden gelip gitdiğini anlamayan hayvân imiş**"* (Aktan, 2008: 216).

3.3.Âyetler

Klâsik şerhlerde, gerek kaynak metinde işaret edilen gerekse konuyla ilgili ileri sürülen görüşleri desteklemek amacıyla *"Bu manâ bu âyet-i kerîmeden rûşendür", "Âyet-i kerîmede mezkûrdur", "nazm-ı celîlde…", "Bu âyet-i kerîmenin ma'nâsı şâmil olur", "âyet-i kerîme mantûkunca", "Hak Teâlânun kavlinde"* gibi ifâdelerle iktibas edilen çok sayıda âyetten yararlanıldığını görülür. Ancak nakledilen âyet ve hadîslere kimi zaman anlamı fazla değiştirmeyecek eklemeler veya çıkarmalar yapılmıştır. Bazen de benzer âyetler birbirine karıştırılarak verilmiştir. Bu âyetler bazen âyetin birkaç kelimesi, bazen de tamamına yakını alınmak suretiyle yapılmıştır.

Klâsik şerhlerde anlatılan ve izah edilen durumu desteklemek için de sık sık âyetlerden iktibas yoluna gidilmiştir. Bazı durumlarda ise kaynak eserde asıl kastedilen anlamın bir âyet olduğu vurgulanırken âyetler zikredilmiştir. Yani genel olarak âyetlerin büyük çoğunluğu anlatılan durumu örneklendirmek ya da şahit göstermek amacıyla zikredilmiştir.

- *"Zîrâ eski takvîm işe yaramaz takvîm lügâtta sûret manâsınadur* ***niteki bu âyet-i kerîme anı beyân ider. Lekad halakne'l insâne fî ahseni takvîm"***[5] (Metin, 2014:9).
- *"Duâ-yı hâksârân mîkoned imdâd şâhân-râ*

  Ki bâd-ı şehper-i mûrî keşed taht-ı Süleymân-râ

  Ya'nî pâdşâhların kuvvet u şân u şevketi ancak hâksâr-ı fukarânın du'âsı vü bî-pâyân re'âya-yı fukarasının imdâdındandır pâdşâhların şân u şevketleri fukarâ du'âsından olmaya alâmet temellük-ı âvâz-ı Süleymân'ın taht havâda tayerân ederken zemîne indirmesi gibi ***Süleymân ile mûrın hikâyesi kelâm-ı kadîmde mezkûr u mestûrdur âyet yâ eyyuhâ'n-nemlu'd-duhûlü mesâkinekum'***[6]*"* (Kızıltaş, 2019: 19-20).
- *"Elâ yâ eyyuhâ's-sâkî edir ke'sân ve nâvilhâ elâ harf-i istiftâhdır.* ***Niteki âyet-i kerîmede vâki'dir: Elâ inne evliyaullâhi lâ-havfun aleyhim velâhum yahzenüne"***[7] (Morkoç, 1994: 49).

3.4.Hadîsler

Hadîsler de tıpkı âyetler gibi klâsik şerhlerde dayanak gösterme ve örneklendirme amacıyla zikredilen önemli kaynaklardandır. *"Nitekim Hazret-i Nebî Aleyhi's-Selâm buyurdu.", "Bu âyet-i kerîmeye işâretdür.", "Bu âyet-i kerîmeden bu manâ zâhirdür.", "Bu hadîs-i şerîfe işâretdür.", "Bu manâ bu hadîs-i kudsîden rûşen ü zâhirdür.", "Resûlallâh aleyhi's-selâm buyurmuşdur.", Mislü hadîs-i kudsîde vârid olmuşdur."* gibi ifâdelerle hadîslerden alıntılamalar yapılmak suretiyle şerhe delil gösterilmiştir.

- *"Âftâb yedinci yer gibi karz yüki altunda kalmışdur. Murâd Habîb-i Ekrem olmak rûşendür****. Levlâke levlâk lemâ halaktu'l-eflâk***[8] ***hasbınca*** *cümle mevcûdât anun içün vücûda gelmişdür."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 75).
- *"Hîç şeksiz anun pâk nûrı idi.* ***Niteki bu hadîsden bu manâ rûşendür: Evvelu mâ halakallâhu nûrî'***[9]*"* (İnce, 2012: 177).
- *"Be-hâl-i Hindûveş bahşem Semerkand u Buhârâ-râ*

Anun Hindû benine bağışlayım Semerkand ve Buhârâ'yı murâd budur ki anun hasenâtınun bir hakirine wâz dünyâ ve âhiret olur ve illâ kendüsi mertebe-i melekiyyet bulur. ***Zirâ Hadîs-i Kudsîdür ki; "Eyyühe'ş-şâbb ü et-târik ü şehvetehu li-eclî ente indî bi-menzileti melâiketi'"*** (Oğuz, 1988:66).

4.Diğer Şârihlere Yöneltilen Eleştiriler (Reddiyeler)

Klâsik şerhlerde zaman zaman diğer şârihler tarafından yazılan şerhlerde yer alan yorumlar yeterli bulunmayıp bazen isim zikredilerek bazen de isim zikredilmeden eleştiri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu duruma örnek olarak Şem'î, Sürûrî'den sonraki ikinci kişi olarak Hâfız *Dîvân*'ını şerh etmiş ve Sürûrî'nin yaptığı şerhi okuduğu, şerhinde Sürûrî'nin eserinden yararlandığı ve yeri geldikçe söz konusu yazar hakkında eleştiride bulunduğu görülür. Şem'î: *"Sürûrî Efendi", "Sürûrî rahmetullah", "Sürûrî efendinin muhtârı"* gibi ifâdelerle ona olan saygısını da göstermiştir. Az da olsa yerine göre de *"Hatâ-yı fâhiş etmişdür", "Galat yapmışdur"* gibi olumsuz ifâdelere de yer vermiştir. Bazen de Sürûrî'nin ismini zikretmeden *"bazı kimse"* diyerek eleştiride bulunmuştur (Soleimanzadeshekarab, 2019: 75). Sûdî'nin, *Gülistân Şerhi*'nde kendi zamanında veya ondan önce yazılmış olan diğer *Gülistan* şerhlerini incelediği ve metinde bu yorumlarla aynı fikirde olmadığı hususları sıklıkla dile getirdiği görülmüştür (Yılmaz, 2019: 283). Bosnevî, kendisinden önce *Bostân*'a şerh yazmış olan Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerini incelemiş, onların şerhlerinde eksik veya

[5] "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık." (Tîn/95: 4)
[6] "Ey karıncalar hadi meskenlerinize girin." (Neml/27:18)
[7] "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler." (Yunus/10: 62)
[8] "Sen olmasaydın bu alemleri yaratmazdım." (Kudsî Hadis)
[9] Allah, her şeyden önce benim nurumu yarattı. (Kudsî Hadis)

yanlış bulduğu yerleri şerhinde ifâde etmiştir. Şerh edeceği eser üzerine başka şârihlerin kendisinden önce yazdığı şerhleri bu kadar detaylı ve titiz bir şekilde incelemiş olması, Sûdî-i Bosnevî'nin şârihlik kimliğinin ve şerhinin kıymetini arttırmaktadır. Öte yandan reddiyelerinde kimi zaman alaycı ve iğneleyici bir üslûp kullandığı görülen Sûdî-i Bosnevî'nin Şem'î'ye dâir olan reddiyelerinde daha sert bir tavır takındığı görülmektedir (Açar, 2018: 58-59). Diğer önemli bir şârih Ankaravî, şerhinde *Mesnevî*'yi kendinden önce şerh eden Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerini tenkit etmekte, onların vermiş oldukları anlamları değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerin çoğunda, söz konusu şârihlerin *Mesnevî* beyitlerine verdikleri anlamı, bu beyitler hakkında yaptıkları yorumları beğenmez, onların yanlışlığına vurgu yapar ve bazen de gerekçelerini ortaya koyarak kendi düşüncesinin doğruluğunu savunur. Ancak bazı beyitlerin şerhinde Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerini değerlendirirken olumsuz kanaat bildirmemiştir. Ankaravî'nin Şem'î'ye göre Sürûrî' şerhini daha fazla beğendiği görülür. Müellif tenkitleri esnasında bu iki şârihin isimlerini çoğu zaman beraber anar ve her ikisinin şerhlerini birlikte değerlendirir. Ancak birkaç yerde söz konusu şârihlerin şerhlerini tek tek değerlendirdiği de olmuştur (Taştan, 2009:77).

Genel olarak, anlam, imlâ, nüshalar ve verilen bilginin yanlışlığıyla ilgili reddiyelerde bulunulmuştur. Şârihlerin reddiyelerdeki üslûpları farklılık göstermekle birlikte, genellikle *"…diyen habt-ı aşvâ eylemiş", "…eylemek cünûndan nâşîdür", "Bilmezmiş", "Hatâ-yı fâhişdür" "İftira eylemiş", "İsâbet eylememiş", "Manayı eyi bağlamamış", "Taksîr eylemiş", "Yanından söylemiş"* vb. gibi ifâdelerle dile getirilmiştir.

- *"Der-yâb, fi'l-i emr-i müfred-i muhâtabdur der-yâbîdenden. Der-yâften'den diyenler isabet etmediler. [Redd-i İbni Seyyid Ali ve Sürûrî]. Lafz-ı müşterekdür anlamağla ve tedârük beyninde. Anla ve tedârük eyle dimekdür. İrişmek ve anlamak ve duymak manâsınadur diyen eksük söylemiş [**Redd-i İbni Seyyid Ali**]. Fehm eyle diyen de kezâlik [**Redd-i Sürûrî**]"* (Yılmaz, 2008: 284).
- *"Bu beytin **şerhinde şârihler gûnâ gûn şerhler yazmışlardır**, iltifât olunmayıp verilen manâ güzelce zabt oluna."* (Erkan, 2010: 21).
- *"Bu sözün bu kelâma münâsebeti yokdur ve **bu beytün şerhinde Sürûrî'den gayrı hatâ eylemiş çokdur**. Lâkin bu zikr olunan üslûbdan gayrıya mesâg yokdur."* (Taştan, 2009: 78)
- *"Bîmârî-i rişte dirler, bir dürlü hastalıkdur âdemün bedeninde iplik gibi bir nesne çıkar, kırılacak olursa degmede halâs olmaz, Yemen'de ve Basra'da çog olur, **Sürûrî Efendi rahimallâhu te'âlâ bunda hatâ itmişdür.**"* (Açar, 2008: 61)
- *"Ba'zı kimse der-yâbend-i sânîde dürr okurlar dal'un zammesi ile **ammâ hatâ-yı fâhişdür.**"* (Soleimanzadeshekarab, 2019:87).

5.Dil bilgisi (Gramer) İzahları

Klâsik şerhlerde metnin Türkçeye çevrilmesi, edebî sanatların bulunması, anlam izahları vs. gibi uygulamalar dışında, çoğu kez okuyucuları aydınlatmak amacıyla gramer açısından değerlendirmelerde ve izahlarda bulunulmuştur. Hemen hemen bütün şerhlerde görüldüğü üzere, mısranın yahut beytin anlamı verilmeden önce metnin kelime tahlili yapılır ve cümlenin gramatikal özelliklerinden bahsedilir. Bu tahliller sırasında kullanılan kelimelerin hemen hepsi bir gramer terimidir. Bu gramer terimleri genellikle Arapça ve Farsça terimlerdir. Farsça beyitlerde geçen kelimelerin ilk olarak genellikle dil bilgisi özellikleri üzerinde durulmaktadır. Kelimelerin cümlede dil bilgisi açısından hangi görevde oldukları, ek ve kök bilgileri verilerek, sözlükler kaynak gösterilerek Arapça ve Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Ayrıca, kelimelerin harekeleri belirtilerek okunuşları izah edilmektedir. Bazı durumlarda şârih izah ettiği unsurların Türkçe karşılığını da vermektedir. Bu özelliğiyle, şerh metinleri, Arapça ve Farsça öğrenimi için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Öte yandan Osmanlı medrese geleneğinde şerh metinlerinin dil öğreniminde kullanıldığı bilinmektedir.

Tercüme yapma şerhlerin önemli bir aşamasıdır. Farklı bir dilde yazılmış esere tercüme ve şerh yazabilmek için de o dilin gramer hususiyetlerine hâkim olmak gerekmektedir. Bu

sebeple şârihler yeri geldikçe beyitlerde geçen bazı gramer hususiyetlerine değinmiş ve bazı izahatta bulunmuşlardır.

5.1.Farsça Gramer İzahları

Cem, emr, gâyib, harf-i tenbîh, hâzır, tasgîr, mâzî, muzâri, muhâtab, müfred, mütekellim, nidâ, şart, tahfîf, tesniye, teşdîd, vasf-ı terkîbî gibi birçok dil bilgisi konusunun kuralları, işlevleri ve şerh edilen metinler içerisinde hangi anlam ve fonksiyonlarda kullanıldıklarına dâir detaylı açıklamalar yapılmıştır.

- *"Teft fi'l-i mâzî olur "reft"* ***fi'l-i mâzî müfred müzekker gâyibdür****."* (Tanyıldız, 2010: 371).
- *"Ufted,* ***fi'l-i muzari'dür****, düşer manâsınadur."* (Gözitok, 2017: 97).
- *"Elem-âşub* ***vasf-ı terkîbîdür****."* (Yılmaz, 2004: 47).
- *"Hân u hân* ***harf-i tenbîhdür*** *âgâh u âgâh ol manâsınadur ki bunda zinhâr u zinhâr manâsınadur."* (Dağlar, 2009: 110).
- *"Me-kon* ***nehy-i hâzırdur****."* (Verim, 2014: 35).

Yukarıda yer alan örneklerin yanı sıra gramer terimleri zikredilmeden kelimelerin ve terkiplerin tercüme edilmesi şeklinde dil içi çeviri metodu ile dil bilgisi öğretimi yapılmıştır.

5.2.Arapça Gramer İzahları

Şerhlerde, kaynak metindeki Arapça beyit ve ibârelerin şerhinde dil bilgisi konusunda açıklamalar yapılmıştır.

- *"****Min, harf-i cerr*** *müteallıkıyla sıfatıdur rahmeten'ün…"* (Tanyıldız, 2010: 77).
- *"****İllâ, harf-i istisnâdur*** *ba'de kelâm-i mûcib vaki olmışdur, müstesna olan kudretdür.* (Gözitok, 2017: 153).
- *"****Mün'im, ism-i mefûldur*** *ki mün'im-i aleyh takdîrindedür."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 35).

6.Edebî Tenkit

Tarlan'ın, edebî tenkit eserin estetik güzelliği konusunda yargı bildirir. Halbuki metinler şerhi eseri anlamaya çalışır. Yolu nesneldir, neticeleri objektif maddelerdir. Okuyanın zevkine müdahalede bulunmaz ve kesinlikle esere güzel, çirkin vasıfları vermez. Bir bilim adamı tarafsızlığıyla eseri tahlil eder, (Tarlan, 1981:192) ifâdelerinin aksine klâsik şerhlerde eser hakkında beğeni-eleştiri ifâdeleri ve subjektif değerlendirmelerde bulunulduğu görülür. Şârihler arasındaki ihtilaflar ve reddiyeler bunun önemli bir göstergesidir. Öte yandan şârihler, beğendikleri gazel ve beyitleri açıklarken *"Beyt-i pür-güher", "Bu beyt beh beh âferîne deger", "Bu beyt mezâk-ı şâ'irânede müstahsendür", "Bu beytine söz olmaz", "Bunda meziyyet ziyâdedür", "Bundan a'lâ mazmûn olmaz", "Çendân münâsib degildür", "Güzelce tahayyül eylemiş", "Güzîde vü müşkilât ebyâtlarındândur", "Hayli ra'nâdur", "Hayli rengîn beytdür", "Hem letâfet-i manâ ve hem vezne mutâbık", "Hûb maẓmûndur","Hub vâki olmuşdur", "Mâşâşallâhu Ta'âlâ ne güzel görişdür", "Muhassin vâki olmuşdur", "Ne dakîk beytdür", "Ne hoş ta'bîrdür", "Ne münâsib vâki oldı", "Sürme ta'bîrinden pervâz ne ra'nâdur", "Şâ'irâne bir hoş edâdur", "Temam yerindedür", "Vâkı'en ism-i Bîsütûn âsmâna ne ra'nâ ism olur", "Yabana atılacak söz degildür", "Ziyâde müşkilterîn ebyâtlardandur"* gibi ifâdelerle bunu belirtmişlerdir. Kimi zaman ise şiir bilgilerine de olan güvenle bazı şârihlerin kaynak beyitte kullanılan sözcükler, benzetmeler, mazmunlar ve vezin ile ilgili değerlendirmelerde bulundukları görülür.

Görüldüğü gibi kaynak beyitler edebî sanatlar, beyitdeki anlam ve mazmunların bütünlüğü açısından şârihler tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her ne kadar bu eleştiriler ve değerlendirmeler, modern anlamdaki tenkit anlayışına göre oldukça basit olsa da, şerh edilen metinlerin edebî tenkit ve belâgat açısından da değerlendirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

- *"Lâkin merhûmun nazmında bir hâlet buldum ki zâyirçe-i harfiyyeye benzer. Meselâ bu beytinde bâb lafzını isti'mâl-i murâd itmiş. Ana münâsib elfâzdan vakt ve rûz u şeb ve dîde bu kelimâtın rabıtası virildikde şuhûletle mevzûn ve selîs ola düşer."* (Gönel, 2004: 1004).
- *"Zira sana âşık oldum. Sen bütsin. Egerçi kâbil-i te'vîl ise de bir mazmûn içün böyle hezeyânı irtikâba ne hâcet?"* (Göllü, 2018: 996).
- *"Bu beyt çendân latîf görinmedi."* (Başçetin, 2019: 85).

7.Farklı Nüshalardan Faydalanma

Klasik şerh metinlerinde, kaynak metin olarak tek bir metni esas aldığı gibi bazı şârihler farklı nüshalara ulaşarak bu nüshalar arasında bir değerlendirme yaparak en güvenilir olanı şerhte kullandıkları görülmüştür. Bu yönüyle bir tür edisyon kritik örneği göstermişlerdir. Şerh içerisinde şârihlerin kullandıkları ifâdelerden farklı nüshaları görüp görmediği anlaşılabilmektedir. Ancak güvenilirliğine emin olduğu tek bir nüshayı tercih ederek şerh yapan bir şârihin metninde, nüsha farklarıyla ilgili değerlendirmelere rastlanmamaktadır. Örneğin Şem'î Efendi, *Dîvân-ı Şâhî*'yi şerh ederken *Dîvân*'ın sadece tek nüshasından istifâde etmemiştir. Şârih, şerh metninin çeşitli yerlerinde özellikle sözcüklerin farklı yazımı ile ilgili değişik nüshalardan bahsetmekte ve hangi nüshadaki sözcüğün daha doğru olacağı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır (Çınarcı, 2011: 101). Ankaravî, *Mesnevî Şerhi*'nde Muhammed bin İsâ tarafından istinsah edilen nüshayı esas almakla beraber farklı *Mesnevî* nüshalarına da başvurmuş, onları da degerlendirmiş ve bazı beyitlerin şerhinde de nüsha farklarını ortaya koyma gereği duymuştur. Bu farklılıklar çoğu zaman değişik nüshalarda görülen kelime bazındaki farklılıklar olarak karşımıza çıkmakta, müellif daha uzun bir ibâreyi veya bir mısra ya da beytin tamamını kapsayacak şekilde nüsha farklılıklarını birkaç yerde belirtmektedir (Taştan, 2009: 64). Sûdî-i Bosnevî de *Bostân*'ı şerh ederken eserin tek bir nüshasına bağlı kalmamış, pek çok nüshasını değerlendirmeye tabi tutmuştur. Sürûrî ve Şem'î'nin kullandıkları nüshalardaki hataları reddiyelerinde ortaya koyarken, *Bostân*'ın bazı nüshalarındaki sahih varyantları da ilgili beytin şerhi içinde zikredilmiştir. Hâcibî'nin, Mollâ Câmî'nin *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevîsinin pek çok nüshasını gördüğü, bu nüshaları baştan sona büyük bir ciddiyetle inceleyerek nüshalar arası farklılıkları ortaya koyduğu, yani bir nevî edisyon kritik yaptığı anlaşılmaktadır. Eserinde, esas aldığı nüsha üzerinden şerh metnini oluşturan ve diğer nüshalardaki kelime, mısra ve beyit farklılıklarını anlamlarıyla birlikte veren şârih, bazı durumlarda anlamın uygun olup olmadığı hususunda değerlendirmeler yaparken, bazen de herhangi bir fikir beyân etmeyerek her iki manânın da uygun düşebileceğini işaret etmiştir. Şârih bu tavrıyla şerhini hatasız bir metin üzerine kurmayı amaçlamıştır. Şârihin sahip olduğu bu anlayış onun şerh tekniğindeki sağlamlığı göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Özder, 2018: 210). Hâkim'in Şevket-i Buhârî şerhinde nüsha farklarının belirtilmesi eseri kaleme alırken sıklıkla başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Hatta bazen doğru olanın hangi kelime olabileceği ile ilgili Şârih'in yorumu da devreye girer. Bu yorumlar şerh geleneğinde edebî tartışmalara da zemin hazırlamıştır (Göllü, 2018: 110). Görüldüğü üzere şerhlerde kaynak metinlerin farklı nüshalarının yer yer değişik şekillerde değerlendirildiği görülür. Aşağıda klâsik şerh metinlerinde nüsha farklarına değinilen kısımlardan örnekler yer almaktadır.

- ***"Ba'zı nüsahda** şenîdeîm, vâv-ı atfla vâkidür."* (Yılmaz, 2009: 275).

Metnin bazı yerlerinde esas alınan nüsha dışındaki bir nüshada farklı bir sözcük ya da cümle kullanılmışsa, o sözcük veya cümlenin önceden yapılan tercümeyi nasıl değiştirdiği ile ilgili bilgi verilmiştir.

- *"Bî-çâre çünki sensiz oturdı böyle oturdı. Murâd firâkdan vâki olan müşkil vakasın beyândur. **Bazı nüshada** bî-tû yerine bâ tû vâki olmışdur. Manâ dahî böyle olur ki bî-çâre çünki senünle oturdı. Böyle oturdı. Yani senün aşkın sebebi ile bu belâya giriftâr oldı. Hitâb hudâya olmak rûşendür."* (Çınarcı, 2011: 119).

- *"Yûsufân'dan murâd latif ü hub olan mahbûblardur. Ya'nî mahbûblarun nesîmi âşıklara niçe hub gelürse bâd-ı ecel dahi âriflere latif u hub gelür* ***bazı nüsahda*** *dahi bustân vâkı olmışdur ve manâsı vâzıhdur."* (Tanyıldız, 2010: 72)

Bazı şerhlerde hem nüsha farklarına değinilmiş hem de bu farklardan hangisinin metne daha uygun olduğu söylenmiştir. Bazı durumlarda ise diğer nüshalardaki farklar göz önüne alınarak beyit yeniden yorumlanıp buna uygun olarak yeniden tercümesi yapılmıştır. Bu yönüyle şerhlere tenkitli metin örnekleri olarak bakabiliriz.

- *"**Ba'zı nüshada** niyâz vâki'dür, lîkin mahalle **enseb** olan evvelkidür."* (Gök, 2014: 126).
- *"Z'ân âb ki ney-i horde güzâred şeker-i mâ* ***nüshası dahı zâhirdür**."* (Göllü, 2018: 569)
- *"**Ba'zı nüshada** kez yerine gû vâkı olup manâ böyle olur ki, bu nefs ü hevâ ardınca yolcı ola."* (Keyik, 2001: 129)

8.Farklı Şerh İhtimallerinin Değerlendirilmesi

Klâsik şerh metinlerinde görülen bir üslûp özelliği ve şerh metodu olarak beyitlerin farklı şerh ihtimallerinin şârih tarafından değerlendirilmesi; kaynak beyitlerin şerhinde şârihlerin kendi yorumlamalarına ek olarak diğer şârihlerin ve âlimlerin görüşlerine de yer vermeleri şeklinde görülmektedir. Öte yandan bazı beyitler birden farklı anlamıyla yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu yorumlar öncesinde "Efdal manâ", "Gayrı bir manâ", "Bir gûne manâsı", "Gerçi bir manâ böyle olmak gerek ammâ asl manâ bu ola ki", "Yâ budur ki", "Bu vech dahi câizdür", "manâ böyle olur ki", "Ol vakt manâ böyle olur", "Bu hem vechdür", "Bu hem manâdur", "Bu manâ dahı mümkindür", "Bu vech dahı vechdür", "Bu vech dahı latîfdür", "Bu manâ hem latîfdür", "Manâ böyle olmak hem latîfdür", "Bu vech hem latîfdür", "İhtimâldür", "Manâ böyle olmak ihtimâldür", "Bu takdir üzre manâ böyle olur", "Manâ böyle olmak câizdür", "Bu manâ dahi latifdür", "Bu vech dahi câizdür" "Ammâ manâ-yı evveli latifdür" vs. gibi ifâdelerle farklı anlaşılma, tercüme edilme, yorumlanma imkân ve ihtimalleri ortaya konulmuştur.

- *"Bâz erinün takdiri bâz-ârzuydur. Gîrü ol tek ü dev(segirtmek) beni ârzû eyler. Bu vech dahi câizdür. Gîrü ol tek ü dev buna ârzû olunur."* (Çınarcı, 2011: 102).
- *"Bu beytde iki vech câyiz olur vech-i evvel oldur ki mısra-ı evvel muhtevâ-yı mahâmun delâlet eyledügi kelâm-ı mahzufa illet ola ol kelâm-ı mahzûf çü ne pes bîned ne pîş ezahmahîş havlinden lâzım gelür ki dine pes emîre lâzım u vâcibdür ki pîş ü pesini göre ve her bir hademe ihtiyât ile nazar irgüre zîrâ yol zâhiren hemvâre vü latîfdür ve anun altında tuzahlar vardur nâmlar içinde manâ kahtı vardur... ve vech-i sânî oldur ki bu beyt beyt-i evvelde hamâkatdan önin ve ardın görmeyen emîr-i süst-endîşe misâl olur"* (Tanyıldız, 2010: 71).

Bazen şerhlerde eklerin ve kelimelerin çeşitli fonksiyonlarından veya sözdiziminden hareketle de mısraya değişik manâlar verilmektedir:

- *"B**â, zarf oldugı zaman ya'nî** rûz-ı kıyâmetdeki güneş mahlûkun başı üzerine yakın gelüp ehl-i mahşer kemâl-i harâretden ter içine müstagrak oldugı zaman senün hayrânşodegâganun halka sâye-i dîvâr satar dimek ola yâhûd* ***"bâ" sıla içün ola**. **Ol zaman manâ böyle dimek olur ki**...*(Gözitok, 2017: 98).
- *"Manâ-yı zâhiri üzre murâd meydür. Ve manâ-yı tasavvufî üzre aşkdur."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 68).
- *"Cûş muzâf olmak **câizdür** ki **manâ böyle olur**..."* (Turan, 2014:52).

9.Göndermede Bulunma

Klâsik şerhlerde doğrudan ve dolaylı olarak çeşitli göndermelerde bulunulmuştur. Gönderme, şârihin şerh sırasında farklı kaynaklara müracaat edilmesi hususunda birtakım

ifâdeler kullanması ve metin içinde aynı yapıları şerh ederken önceye veya sonraya işaret etmesidir. Bu göndermeler şerhleri zenginleştiren önemli unsurlardır. Klâsik dönem şârihleri dönemin ilimleri hakkında bilgi sahibi, başta tasavvuf olmak üzere birçok ilim dalının temel kaynaklarına ulaşmış ve tetkik etmiş kimselerdir. Bu yönüyle şerhlerde metin dışı birçok ilim dalına da göndermede bulunulmuştur. Şerhlerin açıklamaya dayalı yapıları düşünüldüğünde bu uygulama son derece tabiî bir durumdur. Öte yandan şârihler hem başkalarına ait eserlere hem de kendi eserlerine de göndermelerde bulunulmasıyla gereksiz tekrar ve detaylardan da kaçınılmıştır. Bu anlayış bugünkü bilimsel referans gösterme anlayışının ilk izlerini taşıması açısından önemlidir.

9.1.Metin İçi Göndermeler

Şârihin şerh metni içerisinde daha önce üzerinde durduğu herhangi bir konu ile ilgili tekrara düşmemek amacıyla yaptığı göndermedir. Şârih, benzer ve aynı unsurları şerh ederken metnin öncesine veya sonrasına işaret etmektedir. Yani çoğu zaman şârihler daha önce metinde geçmesi sebebiyle şerh edilen bir kavram veya metinle ilerleyen kısımlarda tekrar karşılaşılması durumunda, daha önce şerh edilen kısma gönderme yaparak tekrara düşmeme yolunu seçmişlerdir. Bu durum şârihlerin konuya ve metne olan hâkimiyetlerini göstermesi açısından önem arz eder. Şerhlerde *"Ayrıntısı sonraki yerde açıklanmıştır", "Bâlâda hikâyesi mürûr itdi", "Bâlâda zikri sebkat itdi", "Daha önce mufassal zikredilmiştir", "Mısra-ı evvele kayd olundu", "Mısra-ı sânîde manâsı aşikârdır", "Niteki dîbâcede beyân olundı" "Sâbıkan beyân oldı idi", "Tafsîlen mürûr eyledi", "Tekrâra ihtiyâc yoktur"* gibi ifâdeler kullanılarak aynı kısmın daha önce geçtiğine atıfta bulunularak tekrar düşülmemiştir.

Bu göndermeler de kendi içerisinde farklılıklar gösterebilmektedir. Lâkin genel olarak daha önce açıklanan bir kavram veya düşüncede tekrara düşülmemesi nedeniyle okuyucunun görmesinde fayda görülen noktaların belirtilmesi şeklinde yapıldığı görülür. Aynı şekilde, herhangi bir ibâreyi şerh ederken konuyla doğrudan alakası olmayan ancak bir şekilde şerh etmeye ihtiyaç duyulan kısımlarda, ilgili kısmın gerektiğinde metnin devamında şerhedileceğine *"Her biri mahallinde beyân olunur", "Geldügi yerlerde tenbîh olunur", "Mahallinde tafsîli gelecekdür"* gibi ifâdelerle işaret edilmiştir.

Metin içinde gönderme yapılırken bazen müphem bir ifâdeyle bazen de göndermede bulunulan beytin kendisi zikredilir.

- *"**Mısra-ı sânî mısra-ı evvele mübeyyen vâki olmış**. În harf'den murâd hatt-ı nâmıdur ki rûz-ı ezelden bizüm başımuz yazısı olmışdur."* (Çınarcı, 2011: 109).
- *"Bu hadîs-i şerîfün şerhi **cild-i sânîde ... beyânında mezkûr** olmışdur."* (Taştan, 2009: 69)
- *"Sîmurg bir marûf kuşdur, Arabca Ankâ dirler. Bunda tafsîli münâsib degil ammâ inşâallâhu teâlâ **aşagada mahalli geldükde** mufassal beyân olına."* (Açar, 2018:43).
- *"Anunçün izzet-i âbâd-ı vatanı rengîn eyledüm ki **takrîri ebyât-ı âtiyede zikrolınacakdur**."* (Göllü, 2018:407).

9.2.Metin Dışı Göndermeler

Metin Dışı Göndermeleri "Şârihlerin Kendi Eserlerine Yaptığı Göndermeler" ve "Şârihlerin Diğer Eserlere Yaptığı Göndermeler" olarak iki kısma ayırmak mümkündür.

9.2.1.Şârihin Kendi Eserlerine Yaptığı Göndermeler

Klâsik şerhlerde kaynak metin şerh edilirken metnin hem anlam hem de gramer açısından güvenilirliğini artırmak amacıyla başka kaynaklardan da sıkça yararlanmıştır. Bu göndermelerin bazıları da şârihin kendi eserine yapmış olduğu göndermelerdir.

Aşağıda yer alan örnekte İsmâil Rusûhî-i Ankaravî *Şerh-i Mesnevî*'de *Minhâcü'l-Fukarâ* isimli kitabımızda beyân eyledik, ifâdesiyle kendi eserine göndermede bulunmuştur:

- *"Ve bu keşfün **envâ u aksâmını Minhâcü'l-Fukarâ nâm kitâbumuzda** Derece-i **Mükâşefe'de beyân eyledük.**"* (Taştan, 2009: 71).
- *"Bunlarun **tafsîlini Gülistân şerhümüzde müstevfî eylemişiz, murâd idinen anda görsün.**"* (Açar, 2018:44)
- *"Niteki **Dîvân-ı Hâfız şerhinde mükerrer beyân olmuşdur.**"* (Yılmaz, 2009: 266).

9.2.2.Şârihin Başka Eserlere Yaptığı Göndermeler

Şerhlerde, kaynak metin şerh edilirken yararlanılan ya da daha önce görülen bazı kaynaklara göndermede bulunulmaktadır. Bu kısımlarda, şerh edilen konuyla ilgili daha detaylı bilgilerin bulunabileceği şârih tarafından gönderme yoluyla okuyucuya bildirilmektedir. Öte yandan bazı şerhlerde göndermeler yapmanın yanı sıra faydalanılan eserlerden alıntılar da yapıldığı görülür.

- *"Mezkûr tevârîhde yazılanun mücmelidür. **Tafsîlin murâd idinen hamdî-i Müstevfî Târîhi ne ve Şâh-nâme-i Firdevsîye mürâcaat eylesün.**"* (Yılmaz, 2009: 267).
- *"Vefâtları hicretün altı yüz yetmiş ikinci senesinde cemâziye'l-âhürün beşinci güni olmışdur. Cümle altmış sekiz yıl ömr sürmişlerdür. Kıssaları mufassalan **Menâkıb'da mezkûrdur.**"* (Taştan, 2009, 71).
- *"Bu kıssayı tafsîliyle bilmek isteyen **Firdevsî Şâh-nâmesi'ne mürâcaat eylesün.**"* (Açar, 2018: 45)
- *"Mukaddemâ **Tâ'iyye Tercemesi'nde** dahi vahdet-i vucûd meselesi dâire-i akldan hâricdir diyü tahrîr olunmuş idi."* (Gönel, 2004: 81).

Aşağıda yer alan örnekte belirli bir esere değil, *"zurefâ-yı Acem"* ifâdesiyle genel olarak İranlı âlim kişilere "ba'zı kâmiller" ifâdesiyle de ismi belirsiz bazı âlimlerin eserlerine göndermede bulunulmuştur:

- *"Rind kelimesini merhûm Lâmi Çelebi korkusuz dimek ile tefsîr eylemiş. Amma **zürefâ-yı Acem bâde-nûşa ıtlâk eyler.**"* (Çınarcı, 2011:112).
- *"Niteki **ba'zı kâmiller** yarâdılanı hoş gör yarâdandan için buyurmuşlardır."* (Aktan, 2008: 158)

10.İktibaslar

Klâsik şerh metotlarının esasını oluşturan temel uygulamalardan bir diğeri de farklı kaynaklardan alıntılamalar yapılmasıdır. Şerhler şiirlerin konularına göre birçok farklı kaynaktan beslenebilmektedir. Bu yönüyle şiirlerin açıklanabilmesi amacıyla klâsik şerhlerde iktibaslardan fazlasıyla istifâde edilmiştir. İktibaslar klâsik şerhlerde genel olarak delillendirme, örnekleme veya açıklama amacıyla yapılmıştır. Metinlerin geneline yayılmış ve kaynak metinlerin anlaşılması hususunda oldukça önemli olan âyet, hadîs, şiir, kelâm-ı kibâr vs. iktibaslarla şerhler daha anlaşılır kılınmış, izahlar zenginleştirilmiş ve üslûbuna akıcılık kazandırılmıştır. Genel olarak bu iktibasları aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

10.1.Âyetlerden İktibaslar

Doğu edebiyatlarının en önemli kaynakları Kur'ân ve İslâmî ilimlerdir. Bütün İslâmî ilimlerin en temel kaynaklarının Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerifler olması münasebetiyle bu kaynaklardan beslenen eserlerin açıklanması ile ilgilenen "şerh" çalışmalarının birçoğunda âyet ve hadîslerden iktibaslar yapılmış olması gayet tabiidir. Metninlerin çeşitli yerlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den, farklı bağlamlarda *"Nitekim nazm-ı celîl", "Kavlühû Teâlâ", "Kur'ân'dan muktebesdür"* vs. ifâdelerle iktibaslar yapılmıştır. Âyet iktibaslarında amaç yapılan yoruma dayanak oluşturmak veya beyitin üzerine inşa edildiği anlam dünyasını izah etmektir. Bu iktibaslar bazen âyetin birkaç kelimesi, bazen de tamamına yakını alınmak suretiyle yapılmaktadır. Âyetlerden yapılan iktibaslar iki farklı özellik gösterecek şekilde yapılmıştır.

Bunlardan ilki, kaynak eserde geçen veya herhangi bir beyitte kendisine telmih yapılan âyetlerin şârih tarafından şerh edilişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğeri ise şerh edilen eserde geçen ifâde veya düşünceyi açıklamak için şârih tarafından zikredilen ve işaret edilen âyetlerdir. Bu tür iktibasların çoğu mısrâların mazmununa göre seçildiği için sadece gerekli kısımları metinlerde yazılmıştır. Bu âyet iktibaslarından bazıları şöyle örneklendirilebilir:

- *"Yani ey Hudâ ki sen kendü lutfundan bizi mazhar-ı aşk itmek ile Cenâb-ı Kibriyâ ki vâsıl idüb* ***Velekad kerremnâ benî Âdeme***[10] *teşrîfi ile müşerref itdün dahî* ***Lekad haleknâ'l-insâne fi ahseni takvîm***[11] *hilyesiyle mütehallî idüb âyine-i kül eyledün."* (Çınarcı, 2011: 112).
- *"Ya'nî sûret-i âbda görinür nûş itdügi hamr-ı muhabbet-i dünyânun zehr-âb-ı seyyiâtını ayn-ı şerbet-i hayat-ı ışk-ı ehadiyet idüp* ***Fe ülâike yubeddilullâhu seyyiâtihim hasenâtin***[12] *diyu anlara işaret eyler ve anlar hakkında kelâm söyler."* (Taştan, 2009: 73).
- *"Hadd-i men nîst ki bâşem erinî gûy velî*

Manâ budur ki ***Erinî enzur ileyk***[13] *kelâmını dimek benüm haddüm degildür."* (Gözitok, 2017: 104)

- *Acabâ dilenmek acılıgından ve suâl belâsından havf eylemez mi ki sâ'ili kahrla reddider. H****udâ*** *hod* ***ve emme's-sâ'ile fe-lâ-tenher"***[14] *buyurmışdur.* (Açar, 2018: 47).
- *"Zinhar ey dostân cân-i men ü cân-ı şümâ: Elbette agâh eylenüz ey dostlar. Zira benüm cânum ve sizün cânuz hakikatda birdür.* ***İnne'l-mü'minûne ihvetün****.'*[15]*"* (Soleimanzadeshekarab 2019: 73).

10.2.Hadîslerden İktibaslar

Şerhlerde sadece âyetlerden değil, dinsel açıdan Kurân-ı kerîm'den sonra en güvenilir kaynaklar arasında yer alan hadîslerden de istifâde edilmiştir. Hadîslerin şerhlerde kullanılmasındaki temel amaç âyet kullanımında olduğu gibi şerhi pekiştirmek ve güvenilirliğini artırmaktır. Genellikle hadîsler zikr edilmeden önce *"Bu hadîs-i şerîfin manâsı", "Hadîs-i Kudsîde", "Niteki Habîb-i Ekrem"* gibi ifâdeler kullanılmıştır. Bazen de bu ifâdeler olmadan doğrudan hadîsler nakledilmiştir. Ayrıca klâsik şerhlerde zikredilen hadîslerin birçoğunun şerhlerde sıklıkla kullanılan hadîsler olduğunu belirtmek gerekmektedir.

- *"Ey Hudâ-yı müteâl senün kibriyâ idügün ve azîmü'ş-şânlıgın nâmı bizüm hilkatimüz ve yaradılmamız ile nakş bağlamış ve zuhûr ü ayâne gelmişdür.* ***Küntü kenzen mahfiyyen***[16] *hadîs-i şerîfün tercemesidür ve nûn meâl-ı gayrden murâd cemî-i mahlûkât yâhûd nevh-i insândur ki mazhar-ı cemî esmâ-ı hüsnâdur."* (Çınarcı, 2011: 113).
- *"Manâ-yı mısrâ budur ki bizüm özr-hâh olan nefesümüz tudaga bir mühr-i sükût koya. Ya'nî* ***innallâhe yekbelu't-tevbeti an ibâdihî mâlen yugargır****.*[17] ***hadîs-i şerîfinün muktezâsınca*** *sebeb-i âmurziş günâh olıcak tevbe, bizlerden sâdır olmayup lisân mün'akid olup bî-tevbe intikâl iden işte bed olan bu hâldür."* (Gözitok, 2017: 105).

[10] "Şanım hakkı için biz beni ademi tekrim ettik." (İsrâ/17: 70)
[11] "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık." (Tin/95:4)
[12] Allah onların kötülüklerini iyiliklerle değiştirecektir. (Furkan/25: 70)
[13] Bana görün, sana bakayım. (Araf/7: 143)
[14] Sakın isteyeni geri çevirme. (Duhâ/93: 10)
[15] Mü'minler ancak kardeştirler. (Hücûrât/49: 10)
[16] "Ben gizli bir hazine idim."
[17] "Şüphesiz kulları can çekişmeye başlamadığı sürece Allâh kullarından tevbelerini kabul eder."

- *"Ya'nî nefesüm nefes-i Rahmânîdür. Bu beytlerün mazmûnı* ***bu hadîs-i kudsînün mazmûnıdur: Küntü lehû semâ'en ve beşaran ve lisânen.***[18]*"* (Dağlar, 2009: 127).
- *"Ya'nî îcâd-ı devr-i dâim-i eflâke belki îcâd-ı mümkinâta sebeb nev'-i benî âdemdir ki* ***Levlâke levlâk lemmâ halaktü'l-eflâk***[19] ***hadîs-i kudsîden*** *bu inbisât olur."* (Kızıltaş, 2019: 22).
- *"Hâsılı aşk u mahabbet sebebiyle sana bir cezbe hâsıl olur ki seni hudâya îsâl ider, cezbetün min-cezebâtillâh muktezâsınca. Fe-te'emmel. Hadîs-i şerîfde vârid olmışdur ki:* ***Cezbetün min-cezebâtillâhi tüvâzî amele's-sakaleyn****.*[20]*"* (Açar, 2018: 109).

İktibas edilirken bazı yerlerde hadîsin kim tarafından rivâyet edildiği ve hangi hadîs kitabında geçtiğine dâir açıklamalar yapılmıştır:

- *"Nitekim* ***İmam Suyûtî Câmiü's-Sagîr****'de bu hadisi* ***Hazret-i Âişe'ye ve dahı İbni Abbas'a isnâd*** *tmekle rivâyet kılur:..."* (Taştan, 2009: 74).

  Şerhlerde yer yer bazı hadîslerin tercümesine de yer verildiği görülür.

- *"Nitekim Hazret-i Âişe'den mervî bu hadîs-i şerîf bu manâya delâlet ider:* ***Kâlet radiyallâhu anhâ inne'l-hadîs****... manâ-****yı şerîfi*** *ahyân bana vahy gelürdi çan sadâsı gibi ve safvân üzre silsile savtı gibi..."* (Taştan, 2009: 75).

10.3.Kalıp ifâde İktibasları

Şerhler içerisinde bazı *darb-ı mesel, fehva, kaziyye, kelâm-ı sûfiyye mantuk, mefhum* olarak Arapça, Farsça ve Türkçe kalıp ifâdeler bulunmaktadır. Bu ibâreler de anlatımı güçlendirmek, metni anlaşılır kılmak, düşünceyi veya yorumu desteklemek ve manânın okuyucunun aklında daha kalıcı olmasını sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

10.3.1.Kelâm-ı Kibâr ve Darb-ı Mesel İktibasları

Kelâm-ı kibârlar ve darb-ı meseller metin içerisinde anlatılmak istenen düşünceyi en kısa yoldan ve en etkili biçimde veren unsurlardır. Bu yönüyle açıklama temelli olan klâsik şerhlerde bu tür örneklerle sıklıkla karşılaşılmıştır:

- *"Yânî rûbeh sıfat olan a'dâlar bizüm mehâbetimüze tâkat getüremeyüp mîşe-i himâyetimüzden firâr itdüklerine sebep* ***el-hâinu hâifun***[21] *muktezâsınca cigersüz olduklarıdur."* (Gözitok, 2017: 106)
- *"Mahsûl-ı beyt: Yaramaza ve eyüye sîm ü zer bezl eyle ya'nî ihsân eyle, zîrâ eyi kimseye ihsân eylemek kesb-i hayrdur ve yaramaza ihsân şerri nefsünden def'dür ki ırzunı satun almakdur. Zîrâ* ***el-ihsânu yakta'u'l-lisân***[22]*dur."* (Açar, 2018: 461).

Şerhlerde yer alan kalıp ifâdelerin genellikle tercümeleri verilmemesine rağmen aşağıda yer alan örnekte Arapça bir atasözü tercümesi ile birlikte nakledilmiştir:

- *"Niteki Arab dir:* ***El-me'mûlü hayrün min-el-me'kûli****. Ya'ni sıkılup ümidlenmek yenmiş olmakdan yegdür."* (Yılmaz, 2009: 269).

Aşağıdaki örnekte "Durûbu emsâl-i meşhûredendir" ifâdesiyle eserin atasözü olduğu belirtilmiştir.

- *"****Durûb-u emsâl-i meşhûredendir****. ****Çuka kimden ise gonca kenârını kuşândık****, derler."* (Aktan, 2008: 155).
- *"Hâce Hâfız egerçi zâhiren kendüsine hitâb eyler ammâ ma'nâda cânâna hitâb eyler.* ***Nitekim Türkîde vardur. Kızım sana söylerüm gelinüm sen işit."*** (Soleimanzadeshekarab 2019: 41).

[18] "Onun kulağı ve gözü ve eli ve dili olurum."
[19] "Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım."
[20] "Allah'ın cezbelerinden bir cezbe, insan ve cinlerin amellerine eşittir."
[21] "Hain olan korkak olur."
[22] "İhsan dili keser."

- *"Ya'nî taleb-i Hüdâ ne mekânda olursa müsâvîdür. Zira Allah azîmü'ş-şân nûr-ı tecellî vü mazhar-ı inâyeti her yeri ihâtâ etmişdür. Feyz-i inâyet-i Bârî mekâna mahsûs değil belki* ***şerefü'l-mekân bi'l-mekîn fehvâsınca*** *ne mekânda mazhar-ı inâyet-i Bârî olsun. Sana nisbetle o mekân eşrefdür."* (Kızıltaş, 2019:126).

10.4.Manzum İktibaslar

Şiiri şiirle açıklamaya dayanan manzum itibas yönteminde şâirler bir şiirin açıklaması daha anlaşılır olan Türkçe, Arapça veya Farsça başka bir şiirle yapılmaktadır. Şerhlerde kaynak metinde geçen beyitlerle manâ, mefhum, mazmun veya üslûp benzerliği görülen: Mevlânâ, Hâfız-ı Şirâzî, Urfî-i Şirâzî, Feridüddîn Attâr, Sa'dî-i Şirâzî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Hakânî, Selmân-ı Sâvecî, Urfî-i Şirâzî gibi şâirlerden Farsça; Niyâzî Mısrî, Şeyh Gâlib, İsmâil Hakkı Bursevî, Fuzûlî, Necâtî gibi Türkçe şiir yazan şâirlerden Türkçe, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız, Cüneyd-i Bagdâdî gibi isimlerden de Arapça manzum iktibaslar yapılmıştır. Ayrıca *"Ba'zı şu'arâ-yı Arab'ın şi'rinde", "Şu'arâ-yı Acem'de"* ve *"Ba'zı ârifîn"* gibi ifâdelerle şâir ismi zikredilmeden de iktibaslar yapıldığı görülür.

Öte yandan bazı manzum iktibaslarda kaynak beyitte geçen kelimenin açıklanması amacı güdüldüğü görülmektedir. Bu örneklerde kaynak beyitte geçen bir kelimenin kullanıldığı başka bir beyitle izah edilmeye ve örneklendirilmeye çalışıldığı görülür. Aşağıda yer alan örnekte kaynak beyitte geçen "râh" kelimesinin saz perdesi anlamında kullanılması Hâfız-ı Şirâzî'den bir beytin iktibas yapılması suretiyle açıklanmıştır:

- *"Râh perde-i sâz manâsına* ***Hâce Hâfız'un*** *bu beytinde vâki olmışdur.*

  Râhî be-zen ki âhî ber-sâzân tüvân zed

  Şi'r be-hâ'n ki bâ-ân ritl-i girân tüvân zed" (Çınarcı, 2011: 116).

Şerhlerin genelinde iktibasların şerh edilmediğini söyleyebiliriz. İktibas yapılan şiirlerde asıl yekûnu teşkil eden Farsça şiir örnekleridir. En yaygın iktibas şekli "beyit" alıntılama şeklinde yapılmaktadır. Genel olarak *"mısrâ", "beyit", "Mesnevî", "rubâ'î"* ve *"kıt'a"* başlıklarıyla yer almakla birlikte, hiçbir başlık kullanılmadan yapılan manzum iktibaslar da mevcuttur.

- *Ki nâm-ı büzürgân be-ziştî bered*

  Büzürgeş neh˘ânend ehl-i hıred Büzürgeş:

  … ***Kıt'a****:*

  Baht u taht u emr ü nehy-i gîr ü dâr

  În heme hîçest çün mî bügzered (Yılmaz, 2009: 553).

10.4.1.Türkçe Manzum İktibaslar

Şerhlerde Yunus Emre, Necâtî, Niyâzî Mısrî, Fuzûlî, Nedîm, Şeyh Gâlib gibi şâirlerden Türkçe manzum parçalar şerhe dahil edilmiştir. Farsçaya oranla sayısı çok az olan Türkçe manzum iktibaslarda nadiren şâir ismi zikredildiği görülür. İlk anda bilinen şâirlerin isminin zikredilmediği düşüncesi akla gelse de bu konuda şerhlerde bir tutarlık yoktur. Aşağıdaki örnekte Fuzûlî'nin ismi zikredilmeden meşhûr beyti iktibas edilmiştir.

- *…Ya'nî lutf u cûdunuza i'timâdları olmasa size bu kadar zahmet virmezlerdi. Pes devletlinün şânı ve merdümlik nişânı oldur ki fukarâ hâcâtın revâ göresin.*

  Kerem kıl kisme lutf u iltifâtun bî-nevâlardan

  Elünden geldügi hayrı dirig itme gedâlardan" (Yılmaz, 2009: 270).

- *"Âyet-i kerîmede küffârın cehennemden ihrâcına nâzil oldugu gibi Hattâ yelice'l-cemelü fî-semi'l-hyât* ***bu âyete telmîh Fuzûlî'nin bir beyti vardır. Beyt****:*

  Bu gamlar kim benim vardır bâirin başına koysan

  Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar" (Kızıltaş, 2019:27).

Aşağıda yer alan örnekte "Muhammediye sahibinindir" ifâdesiyle iktibasın Yazıcıoğlu Mehmet'e ait olduğu ifâde edilmiştir:

- *"Vefâ râyihâsını bizüm anber-sirişt tıynetimüzden. Murâd kendüsinde olan aşk-ı vefâ ba'de'l-mevt zevâl bulmadugını işârdur. M**uhammediye Sahibinündür:***

  Ölem birgün kalam bin yıl tenüm toprag ola küllî

  ***Muhabbet kokusu gele yil esdikçe türrâbımdan**"* (Çınarcı, 2011: 114).

- *"Allâh Ta'âla a'lemu **âşık Yunus kuddisesirrehunun beyiti:***

  Bir mübârek sefer olsa da gitsem

  Ka'be yollarında kumlara batsam

  buyurdugu orası olmak gerekdir." (Aktan, 2008, 153).

10.4.2.Arapça Manzum İktibaslar

Klâsik şerhlerde Türkçe ve Arapça iktibasların sayısı Farsçalara göre son derece azdır. İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız, Cüneyd-i Bağdâdî, İbni Sînâ gibi isimlerden Arapça iktibaslar yapılmıştır. Bazen de hiç isim zikredilmeden iktibaslarda bulunulmuştur.

- *"Hâsılı seni sana lâyık bilen gene sensin. Beşerde bu kudret yokdur. Niteki **İbni Sînâ** aleyhi mâyestahakku dir. **Nazm**:*

  İ'tisâmü'l-verâ bimagrifetik

  Acizü'l-vâsifûne ansıfatik

  Tüb aleynâ fe-innenâ beşerün

  Mâ arefnâke hakka ma'rifetik"[23] (Yılmaz, 2009: 271).

- *"Ki ez-dilhâ be-dilhâ râh bâşed: Ki gönüllerden gönüllere yol olur. Nitekim buyurulmuşdur: **Beyt**:*

  Ed-dem'u mine'l-'ayni ile'l-hâli delîlun

  Li'l-kalbi mine'l-kalbi ile'l-kalbi sebîlun[24]*"* (Özder, 2018:536).

10.4.3.Farsça Manzum İktibaslar

Klâsik şerhlerde geçen Farsça manzum iktibaslar, başta Hâfız-ı Şirâzî olmak üzere, Sa'dî-i Şirâzî, Mevlânâ, Hüsrev-i Dihlevî, Mollâ Câmî, Selmân-ı Sâvecî, Kemâl-i İsfahânî, Nizâmî-i Gencevî, Şâhî, Enverî, Sâ'ib-i Tebrîzî gibi önemli şâirlerinden yapılmış manzum iktibaslardan oluşmaktadır. Yine diğer iktibaslarda olduğu gibi kimi zaman bu şiirlerin ait oldukları şâirlerin isimleri zikredilirken çoğu zaman ise sadece şiir örneği verilmekle yetinilmiştir.

- *"Hâsılı ben ki pâdişâhun makbûli ve mergûbı olam; her aybum gözine hüner görinür. Zira muhibb mahbûbından hünerden gayrı kimesne görmez. **Beyt:***

  Ger hünerî dârî vü heftâd ayb

  Dûst ne-bîned be-cüz ân yek hüner" (Yılmaz, 2009: 272).

- *"Girift bu makâmda igrendi manâsınadır. Nitekim Husrev'in bu beytinde dahı öyledir. **Beyt:***

  Zi-dünyâ mî-reved Husrev be-zîr-i leb hemî-gûyed

  Dilem big'rift der-ġurbet temennâ-yı vatan dârem" (Özder, 2018: 200).

[23] Veraya ulaşmak senin mağfiretinledir, vâsıfların aciz kalması senin sıfatındandır. Biz beşeriz, sana tövbe ederiz. Biz seni sana layık bilişle bilemeyiz.
[24] Gözyaşı gözden hâle bir delildir, kalpten kalbe bir yol vardır.

11.Kelime İzahları

Tümevarım metodu üzerine kurulu olan klâsik şerhlerde kelime izahları üzerinde özellikle durulmaktadır. Duruma göre beyitlerde geçen bazı kelimelerin lügât anlamları, metindeki manâları, kalıpları, imlâ ve telaffuzları, hangi dilden geldikleri, diğer dillerdeki karşılıkları gibi hususlarda izahlarda bulunulmuştur.

11.1.Anlam İzahları

Klâsik şerhlerin temeli beyitlerde geçen kelimelerin izahına dayanmaktadır. Farklı kaynaklardan faydalanılarak yapıldığı gibi diğer şâirlerden şiir örneklemeler verilmek suretiyle de kelime anlamlarına dâir izahlar yapıldığı görülür. Aşağıda "keşmekeş" kelimesinin farklı anlamları izah edilmiştir:

- *Keşmekeş: Sükûn-ı şîn-i muceme ve feth-i mim ü kefle iki manâyadur.* ***Evvel*** *ceng ü niza ve mücâdele manâsına,* ***sâniyen*** *arûsu dâmâda götürdükde tevakkuf idüp dâmâddan bahşiş istendüğünde çeke çeke götürdükleri yere dirler.* (Yılmaz, 2004: 43).

Kelime açıklamalarında yer yer kelimelerin Arapça, Farsça, Türkçe karşılıkları belirtilmiştir. Örnekte "yâdgâr" kelimesinin Türkçe karşılığının "be-Türkî" ibâresiyle "andurıcı" olarak belirtilmiştir.

- *"Yâdgâr, müzekkir manâsınadur.* ***Be-Türkî andurıcı*** *sonra hûb u zîbâ olan hasene içün isti'mâl eylediler."* (Dağlar, 2009:105).
- *"Şegâl,* ***Arabîde*** *dilkü ve* ***Fârisîde*** *çakal manâsınadur."* (Verim, 2014: 30).

Aşağıdaki örnekte nüshalar arasındaki kelime farklılıkları ve şârihin anlama uygun olanı tercih etmesi ve bunu izah etmesi söz konusudur.

- *"Bu mahalde* ***bazı nüshada dîde vâki olmuş ammâ çeşm münâsibdir****. Zîrâ dîde gözün içine dirler, çeşm etrâfına."* (Özder, 2018: 206).

Aşağıda yer alan örnekte, yukarıda bahsedilen örneklerden farklı olarak kelime açıklandıktan sonra Hakîm Enverî'nin ismi zikredilerek bir beyit içerisinde ibâre örneklendirmiştir:

- *"Niceye dek ten-i hâkî senün nümâyiş-i kâr u bârun olabilmezsin. Âb-ı zîr-i kâh senün seyl-âb-ı dîvârundur. Âb-ı zîr-i kâh bâşed durûbdandur. Nâ-sezâ olan umûrda isti'mâl olınur. H****akîm Enverî:***

  Besâ hırmen ki âteş-i der-zenî fürûd

  Henûz tâb-ı hûbî ***zîr-i kâhest****"* (Göllü, 2018:832)

Bazı kelimelerin farklı hareke ve harflerle fasih, galat ve meşhûr olma durumları belirtilmiştir:

- *"Dimişk feth-i mîmle* ***fasîhdür****. Lîkin bunda kâfiyeden ötri kesr-i mîmle okınur."* (Verim, 2014:30).

11.2.Kelime Kalıp İzahları

Klâsik şerhlerde görülen kelime şerhlerinde dikkat çeken önemli bir özellik olarak kelimelerin kalıplarının da yer yer belirtildiği görülür. Aşağıda yer alan örnekte kelimenin "müşebbek" kelimesinin *ism-i mef'ûl* olduğu şârih tarafından ifâde edilerek devamında anlamsal olarak izahı yapılmıştır.

- *"Müşebbek* ***ism-i mefûldur, tef'îl bâbından şepkelenmişdir****. Ve deliklenmiş demekdir. Bâdem gözlü gibi oldugundan perde-i dîde-i bâdem ta'bîr eyledi. Fi'l-vâki bâdemin üst kabugu igne ile delinmiş gibidir."* (Aktan, 2008: 113)
- *"Muntazır* ***iftiâl*** *bâbından ism-i* ***fâildir*** *intizâr edici"* (Öktay, 2008: 126).

11.3.Kelime İmlâ ve Telaffuzlarına Dâir İzahlar

Arap harfli metinlerde harekeler kelimenin doğru okunup anlamlandırılması için son derece önemlidir. Lâkin Osmanlı Türkçesinde harekelerin kullanılmaması birçok metinde kelimelerin nasıl okunacağı konusunda ihtilaflı durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak şerh edilen beyitlerde ihtilaf oluşturacak kelimelerin anlamına uygun olacak şekilde okunması için bazı ek açıklamalarda bulunulmuştur ve kelimelerin farklı okunabilme ihtimallerine dikkat çekilmiştir.

Yazım benzerliğinden dolayı, kelimeleri farklı bir şekilde okuma imkanı, kâfiye ve vezin gerekliliği sebebiyle vokallerin uzatılma ve kısaltılma ihtimalleri göz önünde bulundurularak şerhlerde bu konuya da temas edilmiştir.

- ***"Evvelki** kâv kâf-ı Arabîyile kâvîden lafzından bucak kazıcı dimek olur ve **sâninci** gâv kâf-ı Fârsîyile sığır manâsınadur takdîr-i manâ ey çok hazîne toldurıcı..."* (Tanyıldız, 2010: 409)

Yer yer pek çok beyitte geçen kelimelerin harekelendirilmesi üzerinde durularak okunuş farklılıkları gösterilmiş ve ortaya çıkan anlam farklılıklarına işaret edilmiştir.

- *"Füsurdegî geşt, lafzında iki manâ mülâhaza olunur. Manâ-yı evvel **feth-i kâf ile** geşt oldı dimek. Manâ-yı sânî kesr-i kâf-ı Arabîyle kişt ekin dimek ola. Çimenistândan kinâye ola."* (Gözitok: 2017: 97).
- *"Pû, **bâ-yı Fârsînin zammıyla**, **"dev" dâl'ın fethiyle**. İkisi de yilmek manâsınadır."* (Özder, 2018:112).

11.4.Beyitteki Yerine Göre Kelime Anlamı

Beyitler yorumlanırken kaynak beyitteki kelimelerin farklı anlamları da yorumlamalara dahil edilmektedir. Bu örneklerde kelimelerin, geçtikleri hangi anlamı ile kullanıldıkları veya hangi anlamı ile anlaşılması gerektiği hakkında bilgiler verilmiştir:

- *"Hilye zînet manâsınadur ammâ bunda şekl-i zâhir üzre müşâhede olınan sıfâtdan ibâretdür."* (Tanyıldız, 2010: 465).
- *"Zinhâr hîç bir matlûbıla cedel ü nizâ eyleme. Hân egerçi âgâh ol ve gâfil olma ve zinhâr manâsına gelür. Lîkin bunda murâd sâlis olmak rûşendür ve mahalle ensebdür."* (Dağlar, 2009:105).

11.5.Köken Bilgisi

Kaynak metinlerde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin kökenlerine dâir "Arabîdür", "Farsîdür" gibi ifâdelerle açıklamalar yapılmıştır.

- "Hazef, feth-i zâ-yı Arabîyle saksı, sifâl' manâsına Arabîdür." (Yılmaz, 2004: 440).
- *"Katre, lafz-ı **Arabîdür**, damla manâsınadur."* (Açar, 2018: 82).
- *"Bûte, bâ-ı Arabî ile **Fârsîdür**."* (Soleimanzadeshekarab, 2019: 454).

12.Mısra Mısra Şerh

Klâsik şerhlerin genelinde beyit esasına dayalı bir şerh yöntemi benimsenmiştir. Bununla beraber Şem'î ve Sürûrî'de beyitler kelime kelime şerh metodu çerçevesinde mısra mısra şerh edilmiştir. Bunda amaç anlaşılmasının zor olduğu düşünülen kimi beyitlerin daha küçük parçalara tecziye edilerek anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

- *"Her ki der-teşnegî-i mezra'-ı âmâl ne-yâfet*

  Her kimse ki fikrler mezra'mun susızlıgında bulmadı.

  Ez-gamâm keremeş âb-ı inâyet gâm dîd

  Ânun keremi bulutdan inâyet suyunı gam gördi. San'at budur ki âbdan murâd onun murâdifi olan mâ'dur." (Öztekin, 2003: 104).

- *"Men mest-i gavta der teh-i deryâ-yı âteşem*

  Manâ budur ki ben âteş deryâsınun dibinde oldugum halde gavta urmagun mesti olmuşam. Bu takdirce;

  Ageh neyem ki şu'le kudâm u zebâne çîst

  Manâ budur ki vâkıf degil ki şu'le nedür ve zebâne nedür? Ya'ni murâd, deryâ-yı âteşde gavta uran âşık, şu'le vü zebâneyi bilmez, dimekdür." (Gözitok, 2017: 346).

- *"[Be nâm-ı hodâvend-i cân-âferîn] Cân yaradıcı hüdâvendün nâmı ile ibtidâ eyledüm. İbtidâ iderüm manâsına dahi câyizdür.*

  [Hakîm-i sehon der zebân-âferîn] Öyle hüdâvend ki zebânda söz yaradıcı, hakîmdür." (Verim, 2014: 24).

13.Olması Gereken Söz Diziminin Belirtilmesi

Manzum metinlerde şâirler vezin zarûreti, kafiye, diğer âhenk unsurları veya anlamsal yoğunluğun sağlanabilmesi için kimi zaman söz diziminde değişiklikler yapabilmektedirler. Şerhlerde bu durumla alakalı olarak devrik ya da bir öğesi düşürülmüş veya gizlenmiş ifâdelere dâir anlamın daha doğru bir şekilde anlaşılması ve ifâdenin anlamında sıhhati bozmamak için *"Takdîrinde olmak rûşendür"*, *"Takdîrindedür"*, *"Manâsınadur"* gibi ifâdelerle olması gereken söz dizimi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

- *"Ez aceb guftem ger u-râ sad-perest*

  Û be-Hindûstan şuden dûr enderest

  Taaccübden eyitdüm eger anun yüz kanadı var ise de ol kimse Hindustan'a gitmeklikden dûrdur ***û be-Hindustân ender şuden dûrest takdîrine olur****."* (Tanyıldız, 2010: 71)

Örnekte şârih, beyitte "teng-âmed" ifâdesinin "Ey teng-âmede bûd" anlamında kullanıldığını ifâde etmiştir.

- *"'Teng-âmed', Ey teng-âmede bûd'* ***manâsınadur****."* (Başçetin, 2019: 85).

14.Örnekleme

Örnekleme, misal gösterme ya da analojik kıyas metodu çok eski dönem şerh metinlerinden günümüze kadar kullanılan bir anlatım tekniği olarak bilinmektedir. Kutsal kitaplarda da var olan bu yöntem, anlaşılması zor olan kavram, ifâde ve durumları, insanlara daha anlaşılır kılmak için bilinen ortak yönler bulunan bir örnekle örneklendirme esasına dayanır.

Tasavvufî şiirler diğer bütün tasavvufî ürünler gibi belli bir hedefe yönelik kaleme alınmıştır. Bu sebeple tasavvufî şiir şerhlerinde anlaşılması zor olan tasavvufî olgu, durum ve mefhumları bazı misaller aracılığıyla açıklanmıştır. Aşağıdaki örnekte aşkı açıklanırken bâde örneği kullanılmıştır.

Bekrîlere göre bâde eskidikçe tesiri fazla olurmuş. Aşk ile bâde arasında ilgi kurulup herkesin anlayabileceği şekilde anlam açıklığa kavuşturulmuştur:

- *"Aşkın rütbesi hakikatde ve mecâzda tedrîc ile terakki budur. Bezm-i itibâr budur ki bâde köhne oldukça neşâtı civân ve kutlu olur. Bekrilerin ittifâkı üzre atik olan bâdenin sukeri ziyâde ve neşâtı gayet kuvvetlidür. Aşk dahi müddeti uzadıkça rütbesi ve ma'şûkun mâSivâsîndan inkıtâ'ı ziyâde olur."* (Gönel, 2004: 85).

Bazen de aşağıdaki örnekte olduğu gibi kaynak beyitte geçen bir edebî sanat açıklandıktan sonra örneklendirmek için bir beyit nakledilmiştir:

- *"San'at-ı tarsî odur ki mısrâ'-ı sânînün kelimâtı mısrâ'-ı evvelün kelimâtına münâsib ola.* ***Bu beyt gibi beyt:***

  Ey münevver be-tu nücûm-ı celâl

  V'ey mukarrer be-tu rüsûm-ı kemâl" (Gök, 2014: 887).

- *"Malûm ola ki bir kimesne ki hayâ sâhibidir elbetde halîm olur,* ***niteki*** *Hazret-i Osmân radiallâhu anhü'l-mennân hayâ sahibi idiler. Bu cihetden saffet-i hilmi dahı kemâlde idi."* (Başçetin, 2014: 35).

15.Soru-Cevap

Klâsik şerh kültüründe, şerh metni içerisinde şârihin soru sormadaki amacı aslında cevap almak değildir. Bunu, şârih okuyucunun dikkatini çekmek için bir anlatım tekniği olarak kullanmaktadır. Bu yöntemle şârih, aynı zamanda şerh metnindeki monotonluğu kırmakta ve şerhe samimi bir hava kazandırmaktadır. Soru sorma ve cevap bekleme şerhlerde çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Ceylan'a göre bu yöntem, şerhin öğretici nitelikte olduğunu göstermektedir. Ayrıca ucun ve anlaşılması güç konuların aktarımında bir anlatım özelliği olarak da değerlendirilmelidir (Ceylan, 2000: 437). Şerhlerde sık sık başvurulan bu yöntemde, herhangi bir konu üzerinde durulurulurken muhatabının aklına gelebilecek sorular; *"Bu suâl bizlere dahi vârid olur...","Eğer dinilür ise ki...", "Suâl geldi ki", "suâl olunsa...", "suâl olunursa ki...", "Suâl-i mukaddere cevâb oldur ki", "Ya suâl olunur ki..."* gibi ifâdelerle dile getirip cevaplanır. Bu şekilde okuyucuyla iletişime geçilmektedir. Aynı zamanda bu sorularla okuyucu zinde tutularak, konunun daha iyi anlaşılması sağlanmış ve okuyucunun konuyu düşünmesi sağlanmış olur.

- *"Eğer suâl olunursa ki ruhun mâhiyetini bir ferd bilmez...[De ki, rûh Rabbimin emrindendir] buyurulmuştur. Cevâb oldur ki nebiyy-i zîşân mâhiyet-i rûhu bilmediğinden değildir. Vakt-i suâlde bilmemek iktizâ eyledi."* (Küçük, 2009: 113).

- *"Keennehu denildi ki bu gazeli niçin uzatdın? Cevâb virürler ki eger kulaklar gaflet uykusında olmasaydı bir hikâyeyi bir harf ile takrîr mümkin olurdı. Velâkin kulaklar hâb-ı gafletde olmagla işte böyle uzun gazeller ve tatvîl-i kelâm lâzım geldi."* (Aktan, 2008: 163).

- *"Eger suâl olınursa ki kâfir pâdşâhlarınun nukre ve zer üzre suratları darb olınur. Etrafına nâmları nakş olınmışdur. Ve elân İslâmiyyede anlanın nâmıyla menkûş nukre ve zerün nihayeti yokdur. Pes sikke üzre bir münkirün nâmını girü göster, dimek niçe sahîh olur? Cevâb oldur ki evvelâ kefere şâhlarınun nukre ve dinâr üzre nâmlan bâki degüldür. Mütebeddil ve mütegayyir olmadan hâlî degüldür. Pes her mütegayyir olan adem hükmindedür. Ve sâniyen cevâb oldur ki enbiyânun münkiri olmak veyâhud Hazret-i Mustafa'nun aleyhissselâm münkiri olmak nâmıyla aslâ bir sim ü zer madrûb ve menkûş olmamışdur."* (Özdemir, 2013: 42).

Bazen bir husus izah edilirken kurulan senaryoda kahramana soru sordurulur ve böylece mevzu açıklanmış olur.

- *"...Meselâ âlim ve fâzıl bir İslâmında metîn şabşa bir âyet-i kerîmenin lisân-ı Arabî muktezâsınca manâsını ifâde ideriz. Fi'l-hâl suâl ider ki efendim müfessirler almışlar mı te'emmül eyle esdak-ı kâ'ilîn rabbü'l-âlemînini kelâmından fehm-i evvel ile fehm olunanı kabûlde tevakkuf idüp bir müfessir kelâmı ister ki taklîd eyleye."* (Gönel, 2004: 92)

16.Tahkiye Unsurlarından Faydalanma

Doğu edebiyat geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan kıssa ve menkıbe anlatma, şerhlerde de konuyu anlaşılır kılmak, akılda kalıcılığı sağlamak ve manâyı pekiştirmek gibi sebeplerle başvurulan yöntemlerden biridir. Klâsik şerhlerde de bu amaç çerçevesinde *"kıssa", "hikâyet", "fâide", "hikmet"* gibi başlıklar altında peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, meşhûr aşk hikâyeleri anlatılmaktadır. Genel olarak şerhlerde kıssa ve menkıbeler beytin anlam bütünlüğünü sağlamak ve beyti delillendirmek için kullanılmıştır.

16.1.Peygamber Kıssaları

Şerhlerde "hikâyet", "kıssa" başlıkları altında peygamber kıssalarından nakillerde bulunulmuştur:

- *"Menkûldür ki Hazret-i Züleyhâ'nın **Yûsuf aleyhisselâm** olan aşkı, aşk-ı Hüdâ'ya tebeddül eyledi. Hattâ bir gün Yûsuf aleyhisselâm Hazret-i Züleyhâ'ya zevcesi murâd etdikde Züleyhâ Hazretleri istinkâf ve firâr edip Yûsuf aleyhisselâm dahi arkasından koşup dâmen-i Züleyhâyı tutdukda zor ile çekince yırtılmış ve Yûsuf aleyhisselâm Sübhânallâh kısâs oldu, buyurmuşlar."* (Öksüz, 2008: 74).
- *"Mekke-i Mükerreme'de olan Kâbe'nin binâsını dünyâ ef'âlinden fariğ olup bîkâr olanlar eylediler. Murâd **İbrâhim ve İsmâ'il aleyhisselâmdır** ve anların hademe ve tevabi'dir. Andan Ka'beyi yapdılar ki gönüller Ka'besini yapdıkları vakitte yer üzerinde bir miktar çâmur kebiç kalmış idi, yapılması andan oldu. Bu suretde Ka'be-i sûriye Ka'be-i kalbin fer'i olmuş olur."* (Aktan, 2008: 171).
- *"Günâh ne kadar küçük ise de sen anı sagîr addetme. Zirâ **Adem aleyhi's-selâmın** cennetde âvâre olması be-gıda-yı ecilindendir. Ya'ni isyân kime olduğunu fikr idince aslâ sagîre kalmaz ve imânın a'zam alâyimindendir ki insân mekrûhdan münfe'al ola ve tâ'âtından tevfîk-i bârîye mesrûr olup hamd eyleye."* (Gönel, 2004:57).

Aşağıdaki örnekte kıssa anlatılmamış ve okuyucu tarafından bilindiği düşünülerek göndermede bulunulmuştur:

- *"Ya'nî mûrın tûl-ı ömre muvaffak olması hâksâr olmakdan ve nice şâhlar görüp hâk olup gubâr-ı vücûdı dîde-i mûr-ı hâksâra sürme olmuşdur ve ma'lûm ola karınca iki bin yıl ömri olur bin yıl ömri oldukda kanâd çıkarır bin yıl olmaya delîldir **Süleymân ile mûr hikâyesine telmîh vardır**."* (Kızıltaş, 2019:40).

16.2.Dînî Şahsiyetlere Ait Menkıbeler

Bazen de Hasan Basrî, Abdülkâdir Geylânî, İbrâhim Ethem gibi meşhûr velîlerle ilgili hikâye ve anekdotlara yer verilmiştir:

- *"Her bükânın âhiri elbet gülmekdir. Dünyâda ağlayan âhiretde gülse gerekdir. H**asan Basrî** radıyallâhu anhâya niçin gülmezsin ve dâyim ağlarsın, demişler. Ahiretde güleyim ve ağlamayım, deyü cevâb buyurmuşlar."* (Öksüz, 2008: 86).
- *Tâlib-i miskin miyân-ı tebderest*

  *…Hülâsâ-yı kelâm budur ki sâlik-i mübtedîye küllî perhîz lâzımdur… **hikâyet**: Bir Gilânlu avret bir gün püserini **Abdü'l-kâdir Gilânî** hazretinün kaddesallâhu sırrahu'l-azîz huzur-ı şerîfine getürdi ve didi ki bunı müridlige kabül eyle ki bu püserin sana küllî rağbet ü mahabbeti vardur. Abdülkâdir Gilânî hazreti kaddesallâhu sırrahu'l-azîz ol püseri kabül idüp ana riyazet ü mücâhede buyurdı. İttifâken ol püserini mâderi bir zemândan sonra püserini görmege geldi. Gördi ki püseri lâgar u zaîf olup yüzinün reng ü letâfeti gitmiş ve yanında bir pâre arpa etmeği vardur. Pes oradan şeyh hazretinün huzûr-ı şerîfine geldi, gördi ki etrafında tavuk kemükleri yatur. Bildi ki şeyh tavuk*

yımişdür. Ol püserün mâderi şeyh hazretme eytdi sen tavuk yirsün benüm püserüm arpa etmegini yir. Şeyh hazreti çünki ol avretden bu sözleri işitdi hande idüp fi'1-hâl mübârek elini ol kemüklerün üzerine koyup didi diri ol hazret-i Hakkun izn-i şerifiyile ki…" (Dağlar, 2009: 128-129).

- *"Pâdişâh odur ki tâc u kemer anın yatırından gitdi. Bunda ganî odur ki altunı unutdu. Ya'ni saltanat-ı mâ'neviyyenin husûline şâhid-i âdil odur ki* ***İbn-i Edhem*** *gibi tâc u kemer bi'l-külliye hâtırından mahv olup gide ve gınâ-yı ma'nevî bu makamda altûn hâtırdan gitmesi ile bilinür ki bu hâlet devlet-i ebediyyenin şiârıdır, fenâ kabûl itmez. Ve hatırdan gitmek geldikdendir yoksa ye's-i ma'nevîsine olunca şerefden bir şey degildir."* (Gönel, 2004: 153).

16.3.Tarihî ve Efsanevî Sahsiyetlere Ait Tahkiyeler

Klâsik şerhlerde tarihî ve efsânevî şahsiyetler etrafında anlatılan hikâyeler ile özellikle tasavvufî manâ daha sistematik ve somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

- ***Sultan Osmân İbn-i Sultan Ahmed han*** *aleyhi minerrahmeti vel gufrân ba'zı kesânun tahrikiyle garâz-ı fâside mebni olarak hacca gitmek murâd itmiş ve gitmesi takarrüp itdükde bir gice rüyâsında Resûl-i Ekrem ve nebiyyi muhterem hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve selem hazretlerini görmüşler ve kendilerün taht üzerine câlis ve elinde Mushaf-ı şerîf var imiş. Fahr-ı kainât aleyhi ekmelü't-tahiyyât teşrîf buyurup elinden Mushaf-ı şerîf alıp tahttan aşagı almışlar ve üzerinde olan cbpbeyi dahi çıkarmışlar. Her ne kadar ki buyurmuşlar ise de müfîd olmamış ve kadem-i sa'adet-i Muhammedîyeye her yüz sürmek murâd itmiş ise o dahi nasîb olmamış. Bu dehşet ve ıztırâb ile bîdâr olmuş.* (Aktan, 2008: 140).
- *"****Felâtûn****-ı işrâkî eczâ-yı hikmetle bir denn-i vesî'a îcâd idüp derûnına girerdi. Envâ'-ı merzâ her cihetden gelüp ol denni eliyle dakk ve lems eylese her marîzüñ lems-i destinden marazına göre bir tanîn ôâhir olup marazına istidlâl ve 'ilâcını söylerdi. Ba'de'l-mevt ol dennüñ içine defn olunmasını vasiyyet idüp vâkı'en vefâtından soñra öylece eylemişler. Ba'zí tevârîh-i hükemâda mezkûrdur."* (Göllü, 2018: 101).
- *"Zîrâ ilm bir cevherdür ki andan bî-behre ve mahrûm olan elbette peşîmân olur. H****ikâyet****: **İskender** zulümâtda asker ile giderken anlarun ayağı altında hurde taşlar sadâsı geldi. İskender didi: Anlarun ayağı altında olan cevâhirdür. Ol askerden İskender'e hiss-i itikâdı olan bir mikdâr aldı ve İskender'e hiss-i itikâdı olmayanlar almadılar. Çünki zulumâtdan halâs oldılar. Ol cevherden alanlar niçün ziyâde almadık diyü peşîmân oldılar ve ol almayan tâife hod niçün almadık diyü hadden birûn peşîmân oldılar.* (Turan, 2014: 864).

17.Tercüme

Kur'ân-ı kerîm başta olmak üzere, dinî metinlerin çevirisinde eserin aslına sadık kalma düşüncesiyle genellikle kelime kelime çeviri yöntemi tercih edilmiştir. Bu düşüncenin de tesiri ile Osmanlı şerh geleneğinde eserlerin genel itibariyle kelime kelime tercüme ve şerh edildiği görülür. Bazı şerhlerin yer yer tercümeyle aralarındaki çizgi kaybolsa da şerh ve tercüme birbirinden farklı faaliyetlerdir. Bununla birlikte tercüme için şerhin bir aşamasıdır denilebilir. Birçok şerh şerhte sıralama değişse de kaynak eserin şerhiyle birlikte tercümelerine de yer verilmiştir. Tercüme metodu, şerh metinlerinin ortak özelliği olmakla birlikte şârihlerin bilgi birikimi, hitap ettikleri kitle, şerh yapmadaki amaçları farklı şerh ve tercüme usûllerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şem'î şerh ettiği eserleri büyük oranda mısra mısra tercüme etmiştir. Aynı duruma Şem'î'nin kendisinden "üstadım" diye bahsettiği Sürûrî'nin şerhlerinde de rastlanılmaktadır. Şem'î'nin böyle bir yol seçmesinde muhtemelen onu birçok açıdan etkileyen Sürûrî'nin tesiri olmuştur. Sûdî, Konevî, Ankaravî, Muhammed Esad Dede ve Nusret Efendi gibi şârihler ise, eserleri beyit beyit tercüme ve şerh etmişlerdir (Gök, 2014: 122). Şerhlerde bilgi vermenin yanı sıra dil öğretimi amacı da

güdüldüğü için eserlerin aslına sadık kalınarak kelime kelime tercümeler yapılmıştır. Dil öğretiminin müstakil gramer kitaplarının yanında uygulamalı olarak edebî eser okumalarıyla yapıldığı göz önüne alındığında, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Aşağıda yer alan örnekte beytin hemen altına tercümesi yapılmıştır:

- ***"Şu'le-i cevvâle-rengem hâksâret geşteem***

  Çeşme-i sîm-âb-ı magzem bî-karâret geşteem

  Şu'le-i cevvâle-rengüm hâksârun olmışum

  Çeşme-i sîm-âb-ı magzum bî-karârun olmışum" (Göllü, 2018: 1365).

- ***"Dil-i û mevc-zenân deryâyîst***

  Anuŋ kalbi mevc urucı bir deryâdur.

  K'eş füzûn ez-dü cihân pehnâyîst

  Ki anuŋ enligi iki cihândan füzûn u ziyâdedür [füzûn ziyâde manâsınadur]." (Gök, 2014: 121).

Sürûrî, şerhlerinde iktibas yaptığıi manzum parçaların tercümelerini *"terceme"* başlığı altında vermiştir. Bu tercümelerinde kaynak metnin söz dizimine bağlılığı daha azdır.

- ***"Elif miyân-ı hadem bîn vü hâdim ân-râ dân***

  Elifi hadem ortasında gör ve hâdim anı bil

  Ki râstiş miyân-ı hâdem bedîd bûd

  Ki anun doğrılıgı hidmetkârlar ortasında zuhûr olur. San'at budur ki elif kaçan lafz-ı hadem ortasında ola hâdim olur. ***Terceme:*** *Ser-i mürîd hayâ ve edebden önde olur. Başını kaldırır ise mûrîd ola merîd. Elif miyân-ı hademde olursa hâdim olur. Ki istikâmeti gayriler içre ola bedîd."* (Öztekin, 2003:219).

Şerhlerde kaynak metnin Sürûrî ve Şem'î gibi şârihlerde olduğu gibi doğrudan tercümesinin yapılmasının yanı sıra açıklamalardan sonra *"hülâsa"*, *"hâsılı"*, *"pes"* ve *"ya'nî"* ifâdeleriyle serbest tercümeye yakın bir şekilde Türkçe olarak tekrar anlamlandırıldığı görülmektedir.

16.Şerh ifâdeleri

Klâsik şerhlerde beyitle ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra kastedilen anlamın ne olduğu ile ilgili bilgi vermek amacıyla *"ya'nî, murâd, nitekim, hâsıl-ı manâ, ya'nî, takdîr-i mısrâ budur ki, manâ-yı mısrâ budur ki, bunda tenbîh ü işaret vardur ki, bunda tenbîh budur ki, bunda maksûd, garaz-ı beyt, hâsıl-ı beyt, hâsıl-ı kelâm, hâsıl-ı manâ, hâsılî, hülâsa-i beyt, hülâsa-i kelâm, hülâsa-i mahsûl, hülâsa-i manâ, hülâsâ-yı manâ-yı beyt, işâret-i hafiyye, kasd-ı beyt, kasd-ı manâ-yı beyt, letâfet-i beyt, lutf-ı beyt, manâ dimek olur ki, manâ-yı beyt, mebnâ-yı beyt, müfâd-ı beyt, nükte, nükte-i beyt, tahkîk-i manâsı budur ki, tahkîk-i manâ-yı beyt, takdîr-i kelâm, takdîr-i mısra'-ı sân, zevk-i beyt, zîrâ, ...'dan kinâyedür, ... dimekdür, ...'a ıtlak olunur, be-manâ..., ... Manâsınadur, ... Mahallinde isti'mâl olınur"* gibi şerh ifâdeleriyle beyitlerin özetlendiği görülür.

- *"Zîrâ eyyâm nevâle içinde bize zehr virür. M**urâd** zemâneye itimâd câiz degül idügün beyândur."* (Çınarcı, 2011: 91).
- *"**Bunda maksûd** âlemün tagayyür ü tebeddül ü inkılâbıdur."* (Dağlar, 2009).
- *"[ve ger ber cefâ-pîşe biştâftî] Eger Hakk Te'âlâ Hazreti, zâlim üzre itdügi zulm sebebi ile, iveydi, **ya'nî** anı helâk ideydi."* (Verim, 2014:24).

Sonuç

Klâsik şerhler yapısal ve amaç olarak olduğu gibi kullanılan metotlar açısından da modern şerhlerden ayrılır. Çalışmada on altı temel şerh metodu ve alt başlıkları tespit edilmiştir. Klâsik şerhlerde beyitler mısra mısra veya beyit beyit şerh edilmiştir. Şerhin ilk aşaması olarak kelime izahları görülmektedir. Kelimelerin anlamları, kalıpları, imlâ ve telaffuzları ve kökenlerine dâir açıklamalar yapılmıştır. Şerhlerde kelime izahlarının yapıldığı kısımlarda en sık görülen uygulamalardan biri örneklemedir. Şârihler beyitlerin yanı sıra kelimeleri de açıklamak için farklı şâirlerden şiir örneklemeleri yapmışlardır. Öte yandan yer yer peygamber kıssaları, dînî şahsiyetlere ait menkıbeler ve soru-cevap yöntemleriyle hem şerh zenginleştirilmiş hem de okuyucunun dikkati canlı tutulmuştur. belâgat-retorik izahlarına dâir vezin, kafiye, nazım şekli ve edebî sanatlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Herkes tarafından bilinen kelime ve durumlara dâir şârihler yer yer açıklama yapmadan şerhi okuyucunun muhayyilesine bırakmışlardır. Böyle bir uygulama modern şerh metodları içerisinde bulunmamaktadır. Şerhlerde şârihlerin düşüncelerini temellendirmek amacıyla sözlüklerden, diğer şâirlerin şiirlerinden, âyetlerden ve hadîslerden faydalandıkları görülmüştür. Yer yer şerhlerde diğer şârihlere reddiye adı verilen eleştiriler de yöneltilmiştir. Modern dönem şerhlerinde görülmeyen bu durum okuyucuya farklı şârihlerin bakış açılarının ve düşüncelerinin sunulması açısından önem arz eder. Klâsik dönem şerhlerinin modern şerhlerden ayrıldığı noktalardan bir diğeri de klâsik şerhlerde dil bilgisi hususiyetlerine fazlaca yer verilmesidir. Kelimelerin gramatikal yapılarıyla daha çok yapısalcı yaklaşımda karşılaşmaktayız. Klâsik şerhlerde, kaynak metinlerin dilinin Farsça olması sebebiyle büyük oranda Farsça dil bilgisi izahlarını Arapça dil bilgisi izahları takip eder. Öte yandan az olsa da şârihler tarafından eserlerin estetik güzelliği hakkında beğeni-eleştiri ifâdelerinde ve subjektif değerlendirmelerde bulunulduğu görülür. Bu tür subjektif değerlendirmelere modern şerhlerde daha az rastlanmaktadır. Klâsik şerhlerde dikkat çeken diğer bir husus kaynak metnin diğer nüshalarına dâir değerledirmede bulunulmasıdır. Bu uygulama modern anlamdaki edisyon kritik faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir. Nüsha farklarının yanı sıra kaynak metnin farklı şerh ihtimallerine dâir de değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tespit edilen metotlar içerisinde metni zenginleştiren önemli unsurlardan biri de çeşitli göndermelerde bulunulmasıdır. Bu göndermeler metin içi ve metin dışı olmak üzere temel olarak iki farklı şekilde yapılmıştır. Metin dışı unsurlar içerisinde manzum iktibaslar, âyetler ve hadîslerde yapılan iktibasları kalıp ifâde, kelâm-ı kibâr ve darb-ı mesel iktibasları takip etmektedir. Beyitlerin kelimelere tecziye edilerek izahlarının yapılmasından sonra bu parçaların tekrar birleştirilerek tercümelerinin yapıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak klâsik olsun modern olsun şiirin hikâyesi olarak tanımlayabileceğimiz şerhler amaç ve yapısal özellikler açısından ayrılmakla birlikte klâsik şerhlerde tespit edilen bu metotların modern şerh anlayışını da etkilediği görülür. Bunun en önemli sebebi ise okuyucu kitlesinin değişmiş olması ve bunun sonucu olarak okuyucu kitlesinin hazır bulunuşluklarının farklı düzeyde olması gösterilebilir. Buna rağmen klâsik şerhlerde kullanılan ve modern şerhlerde karşılaşmadığımız bazı metotların ortaya çıkarılarak modern şerhlerde kullanılmasının metinlerin anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Açar, Bedriye Gülay (2018). 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Ahterî Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebir* (Haz.: Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak), Ankara: TDK Yayınları.

Altınışık, Muhammet Emin (2013). Salih bin Yusuf bin Mustafa Şerh-i Dîvânçe-i Firişte: İnceleme-tenkitli metin-sözlük-dizin-tıpkıbasım, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Üniversitesi.

Âsım, Mütercim (h.1305). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, 3 cilt, İstanbul.

Başçetin, Mustafa Yasin (2014). Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket ve Sistematik Şerh Sözlüğü, SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Başçetin, Mustafa Yasin (2019). Yanyalı Süleymân Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî adlı eseri (İnceleme-transkripsiyonlu metin-şerh sözlüğü), SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Canpolat, Hülya (2006). Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Ceylan, Ömür (2000). *tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Ceylan, Ömür (2010). Şerh (Türk Edebiyatı): *TDVİA*, İstanbul, TDV Yayınları. C. 38, 565-568.

Cl. Gilliot (1997). Sharh: *Encyclopedia of İslâm*, C. IX, Brill, Leiden, s. 317.

Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 cilt, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Çaldak S., Yoldaş K (Haz.) (2000). *Neşatî, Şerh-i Müşkilât-i Bazı Ebyât-ı Urfî*, Malatya, Kubbealtı Yayınları.

Çınarcı, Mehmet Nuri (2011). Mustafa Şem'i'nin Şerh-i Dîvân-ı Şahi adlı eseri: İnceleme-tenkitli metin-sözlük, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Çiftçi, Emine (2018). Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (cevâhir-i Bevahir-i Mesnevî)'nin birinci cildinin eski harflerden Türkiye Türkçe'sine aktarımı, Mevlana Araştırmaları Enstitüsü, Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Dağlar, Abdülkâdir (2009). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), SBE, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Devellioğlu, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lügât*, Ankara, Aydın Kitabevi yayınları.

Duru, Rafiye (1998). İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Elbir, Bilal (2003). Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl-i metin inceleme, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Emrullâh Yakut (2007). Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Erkan, Adil (2010). Mâ-Hazâr adlı Pend-nâme şerhinin günümüz harflerine aktarılması ve incelenmesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi.

Gök, Taner (2014). Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli metin, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Gözitok, Mehmet Akif (2017). Tellizade Vehbi ve Urfî-i Şirâzî Dîvânı Şerhi Tenkitli Metin-İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Gözitok, Mehmet Âkif (2017). Türk Edebiyatında Urfî-i Şirâzî Şerhleri. *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* 19:77-122.

Güntan, Zekiye (2009). XIX. Yüzyıl İstanbul mutasavvıflarından Muhammed Murâd Nakşibendî ve Hülâsatü'ş-Şürûh isimli Mesnevî şerhinden ilk 1001 Beytin Tahlîli, SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Güleç, İsmâil (2009). Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı, *Turkish Studies*, Volume: 4/6 (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına-Şerh/Annotation), Fall:213-230.

Karabey, T., Atalay, M (1999). *Neşâtî: Şerh-i Bazı Kasâid-i 'Urfî*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.

Karaİsmâiloğlu, Adnan (2001). *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Karga Göllü, Bilge (2018). Hâkim'in Şerh-i Dîvân-ı Şevket'i: inceleme-karşılaştırmalı metin, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi.

Keyik, Sevgi Elif (2001). XVI. yüzyıl sanatçılarından Şem'i'nin Şerh-i Pendnâmesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir: Ege Üniversitesi.

Kılıç, Atabey (2007). Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi: *klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, Turkish Studies Publication, 416-422.

Kızıltaş, Abdulkâdir (2019). Yunus Edip -Şerh-i Dîvân-ı Şevket (İnceleme – metin, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Koçoğlu, Turgut (2009). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnev î (II. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Kortantamer, Tunca (1994). Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 8:1-10.

Mengi, Mine (2000). Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine: *Dîvân şiiri Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 72-77.

Mengi, Mine (2007). Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, 3: 407-417.

Mengi, Mine (2000), *Dîvân şiiri Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Metin, Mutlu (2014). Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (Transkripsiyonlu metin) [200b-321a], SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Morkoç (Ertek), Yasemin (1994). Sudi-i Bosnavi'nin Şerh-i Dîvân-ı Hafızı, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Muallim Nâci (2006). *Lügat-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Muîn, Muhammed (h. 1371). *Ferheng-i Farisi*, 5 C., Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr.

Mütercim Âsım (h.1305). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, 3 cilt, İstanbul.

Oğuz, Meral Ortaç (1998). Sürûrî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Öktay, Nesrin (2008). Muhammed Esad Dede ve Mesnevî Şerhi, SBE, İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Özder, Deva (2018). Hâcibî'nin (Hacı Sâlih-zâde) Şerh-i Yûsuf u Zelîhâsı (İnceleme-tenkitli metin), SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.

Özdemir, Mehmet (2013). İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi.

Saraç, Yekta (2006), Şerhler: *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İstanbul.

Soleimanzadeshekarab, Naser (2019). Şem'î Şem'ullâh ve şerh-i Dîvân-ı Hâfız, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Şemseddin el-Karahisarî, Mustafa b (h. 1310). *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Şemseddîn Sâmi (1996). *Kâmûsü'l-A'lâm*, 6 cilt, Ankara, Kaşgar Neşriyat.

Şemsettin Sâmî. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şensoy, Sedat (2010). "Şerh", C. 38, *TDVİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 555-558.

Tanyıldız, Ahmet (2010). İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî -Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük), SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Tarlan, Ali Nihat (1981). Metinler Şerhine dâir, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Taştan, Erdoğan (2009). İsmâil Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû`atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma`ârif) I. cilt, çeviriyazı-inceleme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Turan, Muhittin (2014). Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mantıku't-Tayr, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.

Ünlü, Osman (2001). Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib-i Tebrîzî'den Elif Harfli Gazeller, SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Ünlü, Osman (2006). Türk Edebiyatında Sâ'ib-i Tebrîzî şerhleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, 1: 86-93.

Ünlü, Osman (2009). Ebubekir Nusret'in Sâ'ib-i Tebrîzî Şerhleri. *Turkish Studies*, C. 4/6: 443-455.

Verim, Hidayet (2014). Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (Transkripsiyonlu Metin) [1b-200b], SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Yalap, Hakan (2014). İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (II. cilt) (inceleme-metin-sözlük), SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.

Yazar, Sadık (2011). Anadolu Sahası klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalı, Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yekbaş, Hakan (2008). Metin şerhi geleneği çerçevesinde şârihlerin Dîvân şiirine yaklaşımları. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23: 189-217.

Yeniterzi, Emine (1999). Metin Şerhi İle İlgili Görüşler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5: 59-68.

Yılmaz, Ozan (2004). Urfî'nin kasîdelerine yazılan Türkçe Şerhler, SBE, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

Yılmaz, Ozan (2007). Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü. *TALİD, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, 9: 271-304.

Yılmaz, Ozan (2007). Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, 9:271-304.

Yılmaz, Ozan (2008). 16. Yüzyıl Şârihlerinde Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.